

ชักม้าชมเมือง: กวีนิพนธ์พุทธบูชา*

วรรณภา ชำนาญกิจ**

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งแสดงให้เห็นการสื่อพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ชักม้าชมเมืองของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ อันมีนัยเนื่องกับการปฏิบัติธรรมบูชาเพื่อระลึกถึงพระพุทธรูป ชักม้าชมเมืองจึงเป็นกวีนิพนธ์พุทธบูชา กวีนำเสนอสาระธรรมเป็นแก่นเรื่อง และฉายภาพความงามของพุทธศิลป์เป็นแก่นร้อยเพื่อเป็นบุคลากรพื้นฐานอธิบายกระบวนการเรื่องไตรลักษณ์และแนวคิดเรื่องกรรม โดยหวังใจให้ชนทั้งหลายได้ ‘เจียรไนทัศนคติ’ และปรุจจิตให้ประณีตงามด้วยธรรมะเพื่อเกื้อกูลสังคมให้สันติสุข โดยนัยนี้ ชักม้าชมเมืองจึงมีคุณค่าในฐานะเป็นวรรณคดีคำสอนและวรรณคดียอพระเกียรติสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงค้นพบธรรมอันงามเลิศสมบูรณ์ และทรงชี้ นำมรรคนั้นแก่มหาชน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “ชนบวรศิลป์กับประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์” ซึ่งอยู่ในระหว่างการดำเนินงานวิจัยและคาดว่าจะเสร็จสมบูรณ์ในปีการศึกษา ๒๕๕๙ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ที่กรุณาให้คำแนะนำในการนำเสนอบทความนี้ และรองศาสตราจารย์ ดร. สัจจิตรา จงสถิตย์วัฒนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่กรุณาให้ข้อคิดเห็นอันมีคุณค่ายิ่งต่อการแก้ไขปรับปรุงบทความนี้

** วรรณภา ชำนาญกิจ

ศศ.บ. (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) ธรรมศาสตร์
อ.ม. ภาษาไทย จุฬาฯ

นิสิตระดับดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ

๑. คำนำ

ภาพพระนครอันรุ่งเรือง งามสง่า และผาสุก ที่ฉายให้เห็นอยู่เจเนตาในวรรณคดีไทย คือ ภาพความเรืองรองงามจับตาของพระอารามหลวง และอลังการของศิลปกรรมในพระบรมมหาราชวัง การพรรณนาชมความงามของพระอารามหลวงนับว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในแง่ที่ แสดงความเรืองยศของแผ่นดินอันมีธรรมเป็นหลักแห่งรัฐ ดังปรากฏเนื้อความในประณามพจน์ และเนื้อหาของวรรณคดีขอพระเกียรติ อันนับเนื่องเป็นขนบการประพันธ์ประการหนึ่ง

วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นศาสนสถานสำคัญสูงสุดของกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นพร้อมกับพระบรมมหาราชวัง สืบตามพระราชประเพณีการสร้างพระอารามในพระราชฐานสมัย กรุงศรีอยุธยา เพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากรซึ่งพระมหากษัตริย์ไทย ทรงมีพระราชศรัทธาเคารพเลื่อมใสยิ่ง ดังนามพระนคร “รัตนโกสินทร์”^๑ ก็ต้องกับนามพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร “คำว่า รัตนโกสินทร์ นั้นแปลว่า ที่เก็บรักษาแก้ว ฉะนั้น จึงหมายความว่า พระมหานครที่ดำรงรักษาพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร” (พระราชกรณียาณสูตรและเรื่องนาง นพมาศ ๒๕๐๗ อ้างถึงในคำปรารภของมหามกุฏราชวิทยาลัย ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ๒๕๓๔: ๕) วัดพระศรีรัตนศาสดารามจึงมีฐานะเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ สูงสุดและเป็นปูชนียสถานคู่บ้านคู่เมือง แสดงความเรืองยศของแผ่นดินรัตนโกสินทร์นับแต่ต้น

^๑เรื่องนามเต็มของพระนคร คือ “กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยะวิษณุกรรมประสิทธิ์” มักกล่าวกันว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้พระราชทานนามในปี พ.ศ.๒๓๒๘ ผิดกันแต่เดิมเป็นคำว่า “บวรรัตนโกสินทร์” ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลงสร้อยที่ว่านั้นเป็น “อมรรัตนโกสินทร์” นอกนั้นคงไว้ตามเดิม (มหามกุฏราชวิทยาลัย, “คำปรารภ (ในการพิมพ์ครั้งแรก),” ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ๒๕๓๔: ๗) แต่ในหนังสือ จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และ พระบรมมหาราชวังในการฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ กล่าวไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชทานนามพระนครใหม่ให้ต้องตรงกับนามพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากรว่า “กรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา” ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก่นามพระนครเป็น “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา” และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนคำว่า บวร เป็น อมร เปลี่ยนคำว่า มหินทรายุธยา โดยวิธีการสนธิศัพท์เป็น มหินทรายุธยา และเติมสร้อยนามต่อ ทั้งเปลี่ยนการสะกดคำ สิ้นท์ เป็น สินทร์

(กรมศิลปากร ๒๕๒๕: ๑๗-๑๘)

กรุงเทพฯ มาจวบจนถึงปัจจุบัน ดังหลักฐานประวัติการสถาปนาพระอาราม จัดงานสมโภชพระพุทธรูป
มหามณีรัตนปฏิมากร รวมถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามโดยลำดับ^๖

ศิลปกรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนับว่าเป็นเอกอุตมของศิลปะ มีความงามล้ำเลิศ
และสมบูรณ์ยิ่ง “ประติมากรรม มีองค์พระพุทธรูป สัตว์ในหิมพานต์และยักษ์ สถาปัตยกรรม
มีเจดีย์ พระอุโบสถ พระปราสาท พระมณฑป จิตรกรรม มีภาพผนังเรื่องรามเกียรติ์
วรรณกรรม มีโคลงจารึกเล่าเรื่องรามเกียรติ์กว่าห้าพันบท คีตกกรรม ก็คือ สรรพเสียงในบริเวณ
นั้นที่ล้วนนุ่มนวลไพเราะที่สงบ คร่ำครึ อันมีตั้งแต่เสียงกระดิ่งดัง ระฆังฆาน กระทั่งเสียงของความ
เงียบ” (เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ๒๕๔๕: ๒๔๕) ความปิติชื่นชมในความงามของพุทธศิลป์ทั้งปวง
ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามได้เป็นแรงดลใจให้เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์แต่งกวีนิพนธ์ชักม้า
ชมเมือง มีเนื้อหาพรรณนาชมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมุ่งถ่ายทอดคุณค่าในเนื้อหาของพุทธ
ศิลป์อันเป็น ‘ทิพย์ศิลป์’ สอดผสานกับ ‘อารมณ์ที่ปมร่ำ’ ด้วยศรัทธาของกวีต่อพุทธศาสนาเพื่อ
ถวายเป็นพุทธบูชา อันเป็นการสรรเสริญพระปัญญาธิคุณ พระกรุณาธิคุณแห่งองค์สมเด็จพระสัม
มาสัมพุทธเจ้า

บทความนี้ มุ่งแสดงให้เห็นการสื่อพุทธธรรมในชักม้าชมเมืองของเนาวรัตน์ พงษ์
ไพบูลย์เพื่อให้เห็นอิทธิพลของพุทธธรรมและพุทธศิลป์ในฐานะเป็นแรงบันดาลใจและเนื้อหาใน
การรังสรรค์คุณค่าของชักม้าชมเมืองในฐานะเป็นวรรณคดีคำสอนและเป็นวรรณคดีขอพระ-
เกียรติ

๒. ชักม้าชมเมือง : กวีนิพนธ์พุทธบูชา

ชักม้าชมเมือง เป็นกวีนิพนธ์ขนาดยาว แต่งด้วยร่ายนำเรื่องและโคลงสี่สุภาพจำนวน
๕๐๐ บท (และมีกลอนโคลงอีก ๔ บท) เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์แต่งคำโคลงเรื่องนี้เพื่อถวาย
เป็นพุทธบูชาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสักการบูชาพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากร
เนื่องในการวิสาขบูชา ดังประณามพจน์

เพ็ญผคมร่วมบาทพ้อง ไพบูลย์
เบื้องพระบรรลพูน ผ่องพัน

^๖ อ่านรายละเอียดใน จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และ พระบรมมหาราชวัง
ในการฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ (กรมศิลปากร: ๒๕๒๕).

ประสูติ ตรัสรู้ ปูน	ปรินิพ พานหนอ
สามสิ่งสามสู่ตัน	แต่ด้วยขณะเดียว
ขณะเดียวด้วยแต่ตัน	พระตรัส รู้แล
พลันพระพุทธโพธิสัตว์	ประเสริฐด้วย
เพราะพระตรัสธรรมจรัส	เจริญสติ
กรรมกิเลสล่วงม้วย	เมื่อนั้นนิพพาน
สามพานสามพ้องสู่	เพ็ญพิสาข
สามภพสามพบสภา	วะพร้อม
คือสามพระคุณา	เนื่องเนื่อง
สารุสนอบน้อม	แน่วแน่นในมโน
นโมตัสสะตั้ง	ตั้งวาย
ภควะโตภาย	พระภาคนั้น
อรหะโตฉาย	ฉำพิสุทธิ สัมมา
สัมพุทธัสสะชั้น	แซ่ชร้องชัยเฉลิม
	(หน้า ๔๗)

วันวิสาขบูชา คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันสำคัญในพุทธชีวประวัติ เนื่องเพราะเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ในเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายถึงการพระราชพิธีวิสาขบูชาว่า^๓

พระอรรถกถาจารย์เจ้ากำหนดไว้ว่า พระพุทธเจ้าได้ประสูติและตรัสรู้พระอนุตรสัมโพธิญาณ และเสด็จปรินิพพานในวันเพ็ญพระจันทร์เสวยฤกษ์วิสาขะ วันกำหนดนี้จึงเป็นนักขัตฤกษ์ ซึ่งชนทั้งปวงผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ทำการบูชาพระรัตนตรัย เป็นการระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า คล้ายกับทำเฉลิมพระชนม

^๓ การที่ถือว่าพระจันทร์เสวยฤกษ์วิสาขะเป็นนักขัตฤกษ์ที่ควรประกอบกรบูชาใหญ่ในพระรัตนตรัย ไม่มีหลักฐานว่าทำมาตั้งแต่พระพุทธศาสนาประดิษฐานในแผ่นดินสยาม จนถึงกรุงสุโขทัยจึงได้ความตามหนังสือที่นางนพมาศแต่นั้นว่า มีการบำเพ็ญการพระราชกุศลต่าง ๆ ในวันวิสาขบูชาพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตลอดมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ได้มีหลักฐานกล่าวถึงการพระราชกุศลวิสาขบูชา จนมาถึงในรัชกาลที่ ๒ ปีฉลูนพศก จุลศักราช ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๖๐) สมเด็จพระสังฆราชมีแห่งวัดราชบุรณ ได้ถวายพระพรให้ทรงทำวิสาขบูชาเป็นครั้งแรก หมายว่าเป็นมหายัญญบูชา (อ่านรายละเอียดความรู้เรื่องพระราชพิธีวิสาขบูชาใน พระราชพิธีสิบสองเดือน ๒๕๑๖: ๔๒๕-๔๕๐).

พรรษาหรือแชยดปีละครึ่งแต่โบราณมา

(๒๕๑๖: ๔๒๕)

การพระราชกุศลวิสาขบูชาตามแบบโบราณนั้นมีหลายประการ เป็นต้นว่ามีการจุดโคมตามประทีปบูชาทั้งในพระอารามและตามบ้านเรือน มีพวงดอกไม้แขวนบูชาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามตลอดทั้งสามวัน มีพุ่มดอกไม้เพลิงปักจุดที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นเครื่องสักการบูชา มีพระธรรมเทศนาและรักษาอุโบสถศีล มีการทำธงจระเข้ไปปักตามวัดหลวงวัดละคั่น

โดยธรรมเนียมการบูชานั้นมี ๒ อย่าง ได้แก่ อามิสบูชา คือ บูชาด้วยสิ่งของ และปฏิบัติบูชา คือ บูชาด้วยการปฏิบัติธรรม การบูชาที่นับว่าประเสริฐ คือ การปฏิบัติธรรม เรียกว่าธรรมบูชา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติเช่นนี้ ดังพุทธพจน์

ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมนั่นเอง สักการะเคารพ นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นตราขู เป็นธรรมาธิปไตย จัดการรักษาคุ้มครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่ภิกษุ...ภิกษุณี...อุบาสก...อุบาสิกาทั้งหลาย โดยนัยว่ากายกรรม...วจีกรรม...มโนกรรม...อาชีวะ...คามนิคม อย่างนี้ไม่ควรเสพ อย่างนี้ไม่ควรเสพ

(อ้างถึงในพระเทพเวที ๒๕๓๒ : ๔๔๕)

กาลครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงปุจฉาถามพระอานนท์ ดังนี้

พระพุทธเจ้า : อานนท์! ศีลวัตร การบำเพ็ญพรต พรหมจรรย์ การบำเรอสิ่งบูชา มีผลทั้งนั้นหรือ?

พระอานนท์ : พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ จะตอบลงไปข้างเดียวไม่ได้

พระพุทธเจ้า : ถ้าอย่างนั้น จงจำแนก

พระอานนท์ : เมื่อเสพศีลวัตร การบำเพ็ญพรต พรหมจรรย์ การบำเรอสิ่งบูชา อย่างไรก็ดี อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมย่อมเสียหาย, ศีลวัตร การบำเพ็ญพรต พรหมจรรย์ การบวงบำเรอ อย่างนี้ ไม่มีผล เมื่อเสพศีลวัตร การบำเพ็ญพรต พรหมจรรย์ การบำเรอสิ่งบูชา อย่างไรก็ดี อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมหาย กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งขึ้น, ศีลวัตร การบำเพ็ญพรต พรหมจรรย์ การบำเรอสิ่งบูชา อย่างนี้มีผล

ท่านพระอรหันต์ได้กราบทูลข้อความนี้แล้ว พระบรมศาสดา
ทรงพอพระทัย

(อ้างถึงในพระเทพเวที ๒๕๓๒: ๗๑๖-๗๑๗)

การที่เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์แต่งกวีนิพนธ์ถวายเป็นพุทธบูชา เนื่องในวันวิสาขบูชา ปี พ.ศ.๒๕๒๐ จัดว่าเป็นการบูชาโดยครบถ้วนสมบูรณ์ ด้วยเป็นการเจริญธรรมในรูปวรรณศิลป์ กวีได้นำพระสัทธรรมมารังสรรค์เป็นแก่นเรื่องและใช้กลวิธีอธิบายธรรมะผ่านการตีความบุคลาธิษฐานในงานพุทธศิลป์ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กลวิธีการแสดงธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมนี้เป็นการสืบทอดอุบายวิธีสอนธรรมในทางพุทธศาสนา และถ้าพิจารณาว่าการปฏิบัติงานคือการปฏิบัติธรรม ผลงานกวีนิพนธ์ชักม้าชมเมืองได้สะท้อนให้เห็นกระบวนการสร้างปัญญาโดยฝึกรวมการใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ^๔ ในที่นี้เน้นวิธีคิดแบบสามัญลักษณ์หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมตา ดังจะเห็นได้จากคำอธิบายในโคลงต่อไปนี้

สีดรามลักษณ์นี้	คือนาม รูปนอ
จิตสูธรรมนิยาม	หยั่งรู้
สีดาสู่องค์ราม	เรื่องจรัส
พระลักษมณ์เพียงรูปผู้	ผ่องเรืองด่าง
คงลึงสัมผัสห้า	แห่งกาย
คือช่องทางแห่งอาย	ตนะตัน
สัมผัสซึ่งสิ่งกาย	นอกผ่าน
จิตรับจิตรู้ค้น	คิดแจ้งจดจำ
ธัมมาธัมมะเอื้อ	อวยผล
รู้รับรู้ละยล	เยี่ยงนั้น
แยกเท็จแยกจริงหน	เห็นแพก
เห็นผิดเห็นถูกกัน	กิดหวังค้นหา

^๔ โยนิโสมนสิการ หมายความว่า การกระทำไว้ในใจด้วยอุบายอันแยบคาย โยนิโสมนสิการเป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี เมื่อเทียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา จะอยู่ในระดับที่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ ส่วนในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกการใช้ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธีคิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้และนำไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง (พระเทพเวที ๒๕๓๒: ๖๖๗)

(หน้า ๑๐๑-๑๐๒)

มีข้อความในพุทธพจน์แสดงการใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการโดยนำเอานามรูปหรือสังขารนั้นมาพิจารณาตามหลักแห่งคติธรรมดาของไตรลักษณ์ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมนสิการโดยแยกคาย(โยนิโสมนสิการ) ซึ่งรูปและจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งรูปตามความเป็นจริง...จงมนสิการโดยแยกคายซึ่งเวทนาและจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งเวทนาตามความเป็นจริง...จงมนสิการโดยแยกคายซึ่งสัญญาและจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งสัญญาตามความเป็นจริง ...จงมนสิการโดยแยกคายซึ่งสังขาร และจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งสังขารตามความเป็นจริง...จงมนสิการโดยแยกคายซึ่งวิญญาน และจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งวิญญานตามความเป็นจริง...

“ภิกษุผู้มีสุตตะ พึงมนสิการโดยแยกคายซึ่งอุปาทานชั้น ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นของถูกปัจจัยบีบคั้น...โดยความเป็นของมิใช่อดีต...”

(อ้างถึงในพระเทพเวที ๒๕๓๒: ๖๘๐)

การประกอบกิจของกวีอันเกี่ยวเนื่องในพิธีกรรมทางพุทธศาสนาครั้งนี้ นับว่ามีความสำคัญเป็นพิเศษยิ่ง ดังคำที่กวีสรรมาใช้หมายถึง แต่งคำประพันธ์ เป็นต้นว่า “เจิมคำ” “รำกระเจาะ” “เจิมโคลง” “ปรุบทพจนารถ” “เสาะสิ่งศักดิ์สิทธิ์สรรค์ เสด็จสร้าง” “ประจงประจุนันท์ เจิมประจักษ์” “ประจงจารฉันท ภาคพริ้ง” ล้วนบ่งบอกถึงการรังสรรค์ผลงานให้สูงค่าควรแก่การเป็นเครื่องบูชา อีกทั้งเนาวรัตน์มุ่งหมายที่จะสร้างสรรค์ผลงานนี้ให้เป็นแบบฉบับ โดยนัยนี้ จึงเท่ากับเนาวรัตน์ตั้งใจจะสร้างสรรค์งานให้มีคุณค่าทั้งเป็นกวีนิพนธ์พุทธบูชาและเป็นตำราประพันธ์ศาสตร์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า กวีตั้งใจน้อมบูชาด้วยวิชาที่ทั้งภูมิธรรมและภูมิรู้ทางศิลปวรรณคดี ดังกล่าวไว้ว่า

การุณกรรักหล่อเลี้ยง	รักษา
สอดใส่ศิลปะนานา	เอนกล้า
นานไปผิแปลงปรา	กฎเปลี่ยน
จารึกเรื่องไว้ม้า	คิดครั้งเคยยล
.....
ครรลองโคลงเคร่งใช้	ฉันทลักษณ์
ที่เอกที่โทพิทักษ์	ถึถ้วน
สัมผัสรับส่งศักดิ์	ลิตธิ์เศก

ว. ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๗

ละบทละบาทล้วน	ระเบียบเบื้องเบาราม
ผสานสอดสรรพลึงนี้	หนึ่งสยาม
ศรีรัตนศาสตร์ราม	ร่วมแคว้น
นพรัตน์รุ่งรายวาม	วรวิจิตร
ไซลิขิตปรุงคิดแม่น	มิ่งเนื่อมณีเสมอ
.....
คำโคลงห้าร้อยบท	บาทจรรยา
เนาวรัตน์พงษ์ไพบุลย์	แบบสร้าง
ผิตตกบกพร่องพูน	เพิ่มตัด ต่อเทอญ
สืบสัจธรรมอย่าร้าง	อย่ารู้วสาน
	(หน้า ๒๒๘-๒๓๐)

ด้วยเหตุนี้ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์จึงแต่งโคลงสี่สุภาพจำนวนถึง ๕๐๐ บทและประมวล
 อลังการภาษาและกลวิธีทางวรรณศิลป์นานปีการมาประดับประดาคำประพันธ์ให้งดงามวิจิตร
 พิจารณาเห็นได้จากการเลือกใช้โคลงสี่สุภาพซึ่งเป็นแบบแผนฉันทลักษณ์ที่เน้นข้อบังคับเรื่อง
 จำนวนคำ เสียงเอกโท และสัมผัสระหว่างบาท ซึ่งถ้าจะทำให้งดงามไพเราะถึงขั้นวรรณศิลป์ได้
 นั้น กวีจะต้องเข้าใจกระบวนการแห่งโคลงและกลวิธีการสร้างความงามของวรรณศิลป์ไทยอย่างลึกซึ้ง
 และแตกฉานในฉันทลักษณ์วิทยา ดังผลงานของกวีชั้นครูซึ่งเนาวรัตน์ยกย่องบูชาเป็นแบบฉบับ
 ได้แก่ เรื่องกำสรวลโคลงต้น ลิลิตพระลอ ลิลิตเตलगพ่าย พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณ-
 เจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และโคลงนิราศนรินทร์ ของนายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน)

เจิมคำรำกระแจจิ้ม	เจิมโคลง
สี่สุภาพพรรณโยง	เยี่ยมถ้อย
จิตจรดจิตจรโลง	ใจเล่น
ใจรักจากจิตจ้อย	จ่อมหวังใจมหันต์
สุดสุดคันธรสล้ำ	นรินทร์อิน
ชูชีพพระลอริน	ลิลิตเจ้า
ตรับพาทย์ตรับเพลงพิณ	เตलगพ่าย
เทินทิพย์เทิดสู่เกล้า	กำสร้อยกำสรวล
	(หน้า ๔๗)

จะเห็นได้ว่า เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์เป็นกวีสมัยใหม่ที่ได้บ่มเพาะความรู้เรื่องประพันธ-
 ศาสตร์และรสนิยมวรรณศิลป์มาจากการอ่านวรรณคดีโบราณอย่างดื่มด่ำซาบซึ้ง ตั้งชื่อว่า “สุด

สุคันธรสล้ำ” “ตรับพาทย์ตรับเพลงพิน” “เทินทิพย์เทิดสู่เกล้า” จึงดำริที่จะสร้างงานเพื่อสืบทอดวิชาคีและสุนทรีย์ะของโคลงสี่สุภาพไว้เป็นแบบฉบับของยุคสมัย

ควรรศรีควรรศักดิ์ไว้	วงวรรณ
คือสุหร่ายโรยสุคันธ	ค้อยคล้อย
ช่วยขึ้นแก้กัปกัลป์	บังเกิด
“กลกระแจจะต้องน้อย	หนึ่งได้แรงใจ”
	(หน้า ๔๘)

กวีผู้เข้าใจแนวคิดเรื่องหลักประพันธศาสตร์ของไทยและเข้าถึงหัวใจของการสร้างความงามของวรรณศิลป์ไทย ย่อมจะสร้างสรรค์ผลงานชิ้นใหม่ให้มีคุณค่าในแบบฉบับของตนเองได้ โดยไม่ดูหมิ่นดูแคลนของโบราณ ดังเช่นเนาวรัตน์วางแนวทางการประพันธ์ตำราโคลงเล่มนี้ไว้แล้วว่าจะดำรงคุณค่าวรรณศิลป์โบราณโดยการคัดสรร กลั่นกรอง สิ่งพิเศษสุนทรีย์ มาปรุงรสเป็นบทโคลงใหม่

เพชรพาที่ประทับพร้อย	ภาษา
ประทุกเพียบพรรณมา	นี่โน้น
อวดไทยโอไทยมา	ทุกเมื่อ
เอกราชอักษราโพ้น	ผลัดผู้อำรุง
ปรุงรบทพจนานัตถ์ไว้	แววรรณ
เสาะสิ่งศักดิ์สิทธิ์สรรค์	เศกสร้าง
ประจงประจุนันท์	เจิมประจักษ์
จำเพาะจริงอิงอ้าง	เอ่ยข้อคำขาน
	(หน้า ๔๙-๕๐)

ยิ่งไปกว่านั้น เนาวรัตน์ได้ดัดแปลงโคลงสี่สุภาพให้วิจิตรงดงามยิ่งขึ้น ด้วยการสรรถอ์การภาษาและกลวิธีทางวรรณศิลป์มาเรียงร้อยไว้ในคำโคลงเรื่องนี้ เพื่อเพิ่มเสน่ห์ของเสียงโคลงให้แพรวพราวและไพเราะ ทั้งยังจะทำความเข้าใจความหมายเข้มข้นและสอดประสานกับแก่นเรื่องที่ว่าไว้ได้อย่างมีเอกภาพดังจะกล่าวต่อไป ดังตัวอย่างบท “รามสูร” กล่าวถึงภาพเสียดสีเกี่ยวกับความเป็นบุคลาธิษฐานธรรมว่าด้วยเรื่องกิเลส กล่าวคือ ควายคือโมหะ ส่วนเสือกคือโทสะ เมื่อฝ่ายหนึ่งหลง อีกฝ่ายหนึ่งโกรธ จึงต่อสู้เข่นฆ่ากันตามวิสัยสัตว์ เนาวรัตน์ได้โยงความนำมาเปรียบกับคนในสังคมเมืองที่มีจิตโลก ลุ่มหลงในทรัพย์และเกียรติอันเป็นสิ่งปรุงแต่งภายนอก จึงมุ่งถือเอาประโยชน์แก่ตนและเอารัดเอาเปรียบผู้ที่ด้อยกว่าในด้านอำนาจและฐานะ พฤติกรรม

ของคนเขียงนี้จัดว่าเป็น “สัตว์เมือง” หาได้ถือเป็นมนุษย์ตามความหมายที่แท้ไม่ เนาวรัตน์นำเสนอความคิดดังกล่าวโดยใช้กลวิธีบรรยายให้เห็นภาพ ใช้บุคลาธิษฐาน การแปลงความหมายโดยตรงโดยเทียบความคู่ขนาน ใช้อุปมา อุปลักษณ์ และสัญลักษณ์ การเล่นคำสัมผัสภายในวรรค ทั้งเสียงพยัญชนะและเสียงสระ การเล่นคำพ้องเสียง รวมถึงการใช้กลบทอักษรล้วน กลวิธีต่างๆ นี้ประกอบกันเพื่อเน้นย้ำความหมายให้เข้มข้น อีกทั้งเพิ่มความเสนาะและความกลมกลืนของเสียงอันเกี่ยวร้อยกับความหมายด้วย ดังนี้

พ่อจ้านันสัตว์ร้าย	ริมทาง
เสียดบขบควายขวาง	ชีวิตท้อ
เสียดเลอะเประะเปื้อนกลาง	ดินกำ แดงพ่อ
ต่างกัดต่างสู້ต้อง	ต่างดินแดนยัน
.....
ควายคือโมหะหุ้ม	ห่อนเห็น หนแอ
เสื่อลิโทสะเป็น	เปี่ยมมร้าย
หนึ่งหลงหนึ่งโกรธเขิน	เคี้ยวขับ
โง่กับงั่งละม้าย	แมนแมนสัตว์เมือง
ผู้เฟื่องเรื่องฤทธิ์ด้วย	โดยสตาจค์
ย่อมเสาะสิ่งสำอาง	อ่าอ่า
เขี้ยวเล็บยิ่งเสื่อสาบ	เสาะสู
อำนาจอาจนำฟ้า	พืดดาวตั้งใจ
ผู้ไร้ยาจกจ้อย	ใจขาด
โง่ที่มทุเรศชาติ	ชั่วช้า
โง่เงง่าเงาผางด	ผงาบปาก
รังแต่เขี้ยวเล็บขย้า	ขยอกกร่วมกระดุกกอก
ตรองไตร่ตรับตริต้อง	ตามตรง
อย่างยักอย่าเยื้องยง	หยัดย้า
เห็นหงส์หอนให้หงส์	ให้ห่าน
จริงเจาะจริงจีจ้า	จะแจ้งใจจริง
สิ่งนี้แท้ละล้วน	โลกเรา ลูกเอย
หลอมหล่อมาแต่เยาว์	เขียงนี้
ความดีที่ปากเอา	ออกพรว้า
ความชั่วความชอบชี้	ขัดได้โดยกระทำ

ลำสัตว์ฮึดฮัดสู้	ประสาสัตว์
สัตว์กับสัตว์ยอมขาด	สัตว์ได้
สัตว์คนสัตว์เมืองกัด	สัตว์แก่ง
สัตว์ประเสริฐสัตว์ให้	เหตุสร้างสัตว์เสมอ
สัตว์เจอสัตว์สัตว์แจ้ง	สัจจา
สัตว์สบอสัตว์สัตว์สา	สัตว์ร้าย
สัตว์ทรงสัตว์ศรัทธา	ธรรมสัจ
สัตว์สู้สัตว์อสัตว์ฝ้าย	ผ่องสร้างสัจธรรม
	(หน้า ๘๒-๘๕)

ความรู้มรรยของกลเม็ดเด็ดพรายของวรรณศิลป์ไทย เนาวรัตน์ได้นำมาใช้เป็นกลอุกรณ์เพื่อประดิษฐ์โคลงให้เป็นวรรณศิลป์วิจิตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลวิธีอันเกี่ยวเนื่องด้วยเสียง นับว่าเป็นกลอุกรณ์สำคัญที่กวีนำมาประกอบสร้างอุปลักษณะของกวีนิพนธ์นี้ให้เป็นประดุจคิตกานท์เพื่อถวาย ”บำเรอพระแก้วมิ่ง มณีฉาย” (หน้า ๒๒๙) ดังบท “ดิดสี่ตีเป่า” เป็นกระทู้ มี ๔ บท บทหนึ่ง ๆ จะใช้คำขึ้นต้นเป็นคำเดียวกันทั้ง ๔ บาท ได้แก่ ดิด สี่ ตี เป่า ตามลำดับ โคลงทั้งสี่บทนี้เนาวรัตน์ต้องการจะสร้างจินตภาพให้เป็นเหมือนสังคีตบรรเลงโหมโรงก่อนจะพาผู้อ่านเข้าสู่บท “ซักม้าชมเมือง” ดังตัวอย่าง

ดิด สายจะเข้ครั้น	คันทา
ดิด กระจับปีพวา	ประหวัดโพ้น
ดิด จองหนองวังนา	แนวถนัด
ดิด อตีตอนาถโน้น	ขณะนี้เนื่องขยาย
.....
เป่า ปราณโปรยนิ้วขลุ่ย	คำหอม
เป่า ปีประจงจอม	จีแจ้ว
เป่า ปิศาจจอมปลอม	เปลื้องเปล้า
เป่า ปากประกาศแล้ว	เร่แจ้งจริงเห็น
	(หน้า ๕๕-๕๖)

เช่นเดียวกับการแต่งบท “กลบทลิบแบบ” ได้แก่ กลบทอักษรสลับ กิณนรเก็บบัว วัพันหลัก ช้างประสานงา นาคบริพันธ์ ครอบจักรวาล ก้านต่อดอก โตเล่นทาง สารถิ์ขั้บรรด และบุษบารักร้อย เพื่อสร้างจินตนาการในแง่อุปลักษณะของบทกวี ให้เป็นประดุจศัพทดุริยสังคีตกล่อมพระแก้วมรกต ดังเปรียบว่า “มโหรีเครื่องห้าเบญจสังคีต ประณีตนางน้อยน่อง นั้งล้อม

บรรเลง” (หน้า ๑๖๗) เนื้อความในกลบทเน้นการคร่ำครวญอารมณ์ ดังบทชมไม้ในโคลงกลบทอักษรสลับต่อไปนี้

จับครุจับเครื่องเจ็อย	ครอบเจิม
ตามแบบเดือนบอกเต็ม	บทตั้ง
สายขึ้นสอดไขเสริม	ขานส่ง
เรียงเทียบรันทรวง	ทอดรู้ทอญรา
ลำดวนลาด่วนแล้ว	เดินแล
พุ่มเกดพิกุลแพ	ก่อนพ้อง
ปรวนรักปรักรวนแปร	รสปร่า
ใจป่วนจำปีจ้อง	ไปแจ่งปีจำ
	(หน้า ๑๖๘)

โดยเหตุที่กลบทสลับแบบนี้เป็นกลบทชนิดบังคับซ้ำเสียง มีทั้งบังคับซ้ำเสียงพยัญชนะบังคับซ้ำเสียงสระ และบังคับซ้ำคำ^๔ ทั้งในวรรคเดียวกันและระหว่างวรรค การเล่นกลทางเสียงแบบกลบทจึงสามารถจะนำมาเทียบเปรียบกับการบรรเลงดนตรีได้อย่างเหมาะสม

นอกจากนี้ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ได้คิดสร้างสรรค์รูปแบบของโคลงอันเป็นประดิษฐกรรมทางฉันทลักษณ์ ได้แก่ กลอนโคลง และ โคลงกลอน คือการใช้คำเหมือนกันทุกคำ แต่สามารถจัดแบ่งวรรคให้เป็นรูปแบบโคลงก็ได้ เป็นกลอนก็ได้ เป็นการเล่นรูปแบบระหว่างโคลงสี่สุภาพกับกลอนสุภาพ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต เรียกลักษณะเฉพาะของกวีนิพนธ์แบบนี้ว่า “กวีนิพนธ์ผ่าแฝด”^๕ นับว่าเป็นความงามของฉันทลักษณ์ที่เนาวรัตน์คิดสร้างสรรค์ขึ้น ซึ่งเชื่อว่ากวีทุกคนทำแล้วจะประสบผลสัมฤทธิ์เยี่ยมนี้ ดังที่ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต กล่าวว่า

ผู้อ่านจะเห็นได้ว่าผู้แต่งรู้จักฉันทลักษณ์การแต่งโคลงสี่สุภาพเป็นอย่างดี และสามารถเลือกใช้คำได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกัน ไม่ใช่แต่งในลักษณะกลอนพาไป เวลาอ่านจึงไม่รู้สึกระคายหูแต่อย่างใด คือสามารถเลือกใช้คำที่ได้ทั้งความไพเราะและได้ทั้งความหมายที่ชัดเจน ... ฉันทลักษณ์แบบใหม่ที่ เนาวรัตน์ พงษ์-

^๔ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในวิทยานิพนธ์เรื่อง “สุนทรียภาพในคำประพันธ์กลบทในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส” ของวรางคณา ศรีกำเนิด (๒๕๕๓) และเรื่อง “ตำราประพันธ์ศาสตร์ไทย: แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณศิลป์ไทย” ของธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๕๓).

^๕ อ่านรายละเอียดในบทความวิจัยเรื่อง “กวีนิพนธ์ผ่าแฝด,” ในวรรณลลิต รวมบทความวิจัยวรรณคดีและคำประพันธ์ไทย (๒๕๕๖: ๑-๖๖).

ไพบูลย์คิดชิ้นนี้ แม้จะแต่งไว้มากแต่ก็ส่งอิทธิพลต่อกวีอื่นหลายคน คือ ต่อมา
มีกวีรุ่นใหม่หลายคนแต่งตามแบบกลบทที่เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์คิดชิ้นนี้ ได้แก่
ศิวกาหนท์ ปทุมสูติ และพระมหาแสวง ปัญญาวุฒิมิ (นิลนามะ)

(๒๕๕๖: ๓๐,๓๒)

ด้วยความงามของวรรณศิลป์อันประมวณมามากมี เนาวรัตน์จึงประเมินคุณค่าผลงานซึ่ง
ตนเองได้ตั้งจิตจรณาด้วยปัญญาและศรัทธาของกวีเป็นวรรณศิลป์วิจารณ์สูงค่า คือ “เพชรพาทิ
ประทับพร้อย ภาษา” (หน้า ๔๙) ประกอบด้วยเนาวรัตน์ทั้ง ๙ และงดงามประดุจมาลัยดอกไม้
ที่กวีบรรจงร้อย อันควรน้อมถวายบูชาแด่พระบรมศาสดาและพระพุทธรูปนามนิรันดรปฐิมากร ดัง
บทต่อไปนี้

พิเศษสารเศกสร้างรังสรรค์สาร
ประจจารฉันทภาคพริ้งพรายฉาย
แจกเพชรพรรณเพราเจ็ดเลิศแลลาย
ระยับสายสะอึ่งส่องสร้อยกรองทรวง
(หน้า ๕๓)

ผลกรรมนำให้รัก	รอยเขียน
ถ้อยต่างรูปต่างเทียบ	เทียบไว้
ผิดถูกปลูกฝังเพียร	ผจงแต่ง
นั่งร่ำร้อยดอกไม้	มันรู้คุณสนอง

.....
บ้ำเรอพระแก้วมิ่งมณีฉาย	
บ้ำราศอสัตย์ธรรมวาย	วอดเว้น
บ้ำรุงประชาชาย	ชักมิ่ง มโนนอ
ขวัญอยู่เมืองเนืองแน่น	ถนัดชี้ ชวนชม
	(หน้า ๒๒๘-๒๒๙)

ในถ้อยแถลงของกวีที่กล่าวถึงความมุ่งมาดปรารถนาจะ “บ้ำราศอสัตย์ธรรมวาย วอด
เว้น” “บ้ำรุงประชาชาย ชักมิ่ง มโนนอ” และในบาทสุดท้ายว่า “ขวัญอยู่เมืองเนืองแน่น ถนัด
ชี้ชวนชม” เมื่อพิจารณาพร้อมกับบริบทสังคมในสมัยที่แต่ง จะเห็นว่าเนื้อความดังกล่าวได้ซ่อนนัย
บางอย่างที่เป็นสำนักร่วมทางสังคม เนื่องจากในช่วงเวลาก่อนหน้านั้นไม่นาน คือ ในปี
พ.ศ.๒๕๑๙ ได้เกิดเหตุการณ์ ๖ ตุลาวิปโยค บ้านเมืองอยู่ในยามหน้าลี้หน้าขวานเกิดเหตุการณ์

ต่อสู้กันระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายนิสิตนักศึกษาและประชาชนเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย “รัฐบาลหลังจากนั้นเป็นเผด็จการ ห้ามคิด เขียน ด้วยการสั่งปิดหนังสือพิมพ์ เปิดเฉพาะหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลเท่านั้น” (เนาวรัตน์ พงษ์-ไพบูลย์: ๒๕๒) การนิพนธ์ชักม้าชมเมืองขึ้นมาด้วยปณิธานและศรัทธาดังกล่าวมาข้างต้น ย่อมจะเกื้อกูลประโยชน์แก่สังคมอันถือเป็นพันธกิจของกวีสมัยใหม่” ดังคำประกาศเจตนาของกวีว่า “ปรุงจิตสรรคจิตชี้ ช่วยเน้นนำใจ” (หน้า ๙๐) “ไขลิขิตปรุงคิดมั่น มิ่งเนื่อมณีสเสมอ” (หน้า ๒๒๙) และการกล่าวถึงคุณค่าของศิลปะเพื่อชีวิตในมิติแห่งธรรมะอันเป็นการเชิดชูพุทธธรรมและความสูงค่าของวรรณคดีอย่างเด่นชัด

ชีพคนคือต้นแบบฉบับไข

ก่อเกิดวรรณกรรมไพ	เราะแล้ว
สายธารที่หลังไหล	ทันหลาก
สายแห่งวรรณศิลป์แก้ว	ส่องแก้วกมลฉาย

(หน้า ๖๓)

คำว่า “ชักม้า” และ “ชักมิ่งมโน” อันเป็นชื่อกวีนิพนธ์และเป็นคำสำคัญที่ปรากฏในกวีนิพนธ์เรื่องนี้จึงหมายถึง ชักจูงหรือโน้มนำจิตมนุษย์(ให้เห็นสภาวะธรรมหรือเข้าถึงธรรม) ดังคำว่า “มโนมัย” หมายความว่า “สำเร็จด้วยใจ, ใช้ประกอบกับ ม้า หมายความว่าม้าที่ใช้ขับขี่ได้รวดเร็วได้ตั้งใจ” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒ ๒๕๕๖: ๘๓๓) และในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย มีพระสูตรว่าด้วยม้าและคน เป็นธรรมาธิษฐาน ได้แก่ อัสสทัสสุตตร ว่าด้วยม้าดีและคนดี และอัสสาชานียสุตตร ว่าด้วยม้าอาชาไนยและบุรุษอาชาไนย (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๒๐ ๒๕๒๙: ๓๘๙-๓๙๒)

๓. พุทธศิลป์ในฐานะเป็นสื่อสาระธรรม: จากจินตภาพสู่บุคลาธิษฐาน

เนาวรัตน์ พงษ์-ไพบูลย์ใช้กลวิธีพรรณนาภาพความงามของพุทธศิลป์ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นสื่ออธิบายธรรมะ โดยกำหนดให้มีผู้เล่าเรื่องคือพ่อ เป็นผู้พาลูกเที่ยวชมความงามของวัด และถือโอกาสนั้นสอนลูกให้เข้าใจปริศนาธรรมที่ซ่อนเร้นอยู่ โดยเฉพาะในภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งถือเป็นจุดเน้นของชักม้าชมเมือง ดังจะเห็นว่ามีจำนวนโคลง

^๗ อ่านรายละเอียดในสุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๕๑), หวังสร้างศิลป์นฤมิตร เจริศแพรว การสืบทอดขนบกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่.

มากกว่าเนื้อความส่วนอื่น ๆ กลวิธีการเล่าภาพเพื่อเทียบสอนธรรมดั่งว่านี้ เรียกว่า บุคคลาธิษฐาน ถือเป็นอุบายวิธีในการแสดงธรรม และเป็นการใช้วิธีคิดเพื่อพิจารณาธรรมแบบหนึ่ง

ล่ำภาพศพพจนสร้าง	สืบสรรค์
ผูกเรื่องผูกราววรรณ	วิจิตรไว้
กลเปลือกปิดเนื้ออัน	เอมโอส
ปกอกเปลือกปลงเนื้อได้	ต็มน้ำน้ำหวาน
	(หน้า ๑๘๖)

พระธรรมปิฎก (๒๕๕๖: ๑๑๒) นิยามศัพท์ บุคคลาธิษฐาน ว่า “มีบุคคลเป็นที่ตั้ง, เทศนายบุคคลขึ้นตั้ง คือ วิธีแสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้าง; คู่กับ ธรรมาธิษฐาน”^๔

พุทธทาสภิกขุ (ม.ป.ป.: ๑๓๔) อธิบายว่า “บุคลาธิษฐาน การอธิบายที่ใช้บุคคล หรือสิ่งสมมุติเป็นที่ตั้ง ตรงข้ามจากธรรมาธิษฐาน ซึ่งเป็นการอธิบายที่ยกเอาตัวธรรมะหรือ ธรรมชาติเป็นที่ตั้ง ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการพูดถึงกิเลส ถ้าพูดอุปมาให้เป็นพญามารหรือซาตาน เป็นต้น ขึ้นมาก็เรียกว่าเป็นการกล่าวอย่างบุคลาธิษฐาน ถ้าพูดถึงตัวกิเลสโดยตรง ไม่ต้องอุปมา ก็เรียกว่าเป็นการกล่าวอย่างธรรมาธิษฐาน”

ในบทความนี้ ผู้เขียนจะใช้คำว่า บุคลาธิษฐาน ในความหมายว่า การอธิบายธรรมโดย ยกบุคคล เหตุการณ์ หรือวัตถุ ขึ้นกล่าวอ้างหรือกล่าวเทียบ ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะ เด่นของกลวิธีทางวรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ที่ศึกษา และใช้ในความหมายเป็นศัพท์พุทธธรรม เพื่อ ไม่ให้ปนความกับคำว่า บุคลาธิษฐาน ซึ่งเป็นภาพพจน์แบบหนึ่ง^๕

๓.๑. ความงามของศาสนสถานภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

^๔ ธรรมาธิษฐาน หมายถึง “มีธรรมเป็นที่ตั้ง คือ เทศนายธรรมขึ้นแสดง เช่นว่าศรัทธาศิลคืออย่างนี้ ธรรมที่ ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ ดั่งนี้เป็นต้น, คู่กับ บุคลาธิษฐาน” (เรื่องเดียวกัน: ๙๐)

^๕ ในพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ - ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๕๕: ๓๒๔) บัญญัติศัพท์คำว่า personification ดังสรุปพอสังเขปนี้ “บุคลาธิษฐาน, บุคคลวัต การสมมุติสิ่งไม่มีชีวิต ความคิด นามธรรม หรือสัตว์ให้มีสติปัญญา อารมณ์ หรือกิริยาอาการเยี่ยงมนุษย์ บุคลาธิษฐานนิยมใช้กันเป็นประจำใน ภาษา โดยเฉพาะในวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง”

ศาสนสถานที กวีนำเสนอภาพไว้ตามลำดับ ได้แก่ ปราสาทพระเทพบิดร หอพระมนเทียรธรรม พระมณฑป พระวิหารยอด พระศรีรัตนเจีย์ หอพระนาก พระอุโบสถ หอพระคันธารราษฎร์ หอระฆัง หอราชกรมานุสรณ์ หอราชพงศานุสรณ์ และพระโพธิธาดูพิมาน^{๑๐}

การฉายภาพความงามของศาสนสถานภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามในซีกมาฆมเมือง นับว่าเด่นในด้านกลวิธีการบรรยายและพรรณนาให้เห็นภาพอย่างละเอียดลออ มีความคมชัด มีมิติตื้น-ลึก ต่ำ-สูง และไล่เลือนสายตาไปตามระดับ เน้นการเจาะภาพพรรณนารายละเอียดโดยถี่ถ้วน โดยเฉพาะงานศิลปะที่ถือว่างามยิ่งด้วยฝีมือช่างกรุงรัตนโกสินทร์ การนำเสนอภาพแต่ละบท ๆ จะเน้นการกระตุ้นผัสสะและอารมณ์ของผู้อ่านให้ได้สัมผัสบรรยากาศและรับรู้ภาพนั้นโดยจับปล้น แล้วจึงชวนพินิจในรายละเอียดขององค์ประกอบของงานศิลปะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปราสาทพระเทพบิดร เป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เนาวรัตน์บรรจงสื่อจินตภาพโดยให้รายละเอียดของสถาปัตยกรรมไทยที่ไล่ระดับสายตาจากเบื้องสูงลงมาเบื้องต่ำ ตั้งแต่องค์พระปราสาทที่งาม “พรราวภาพปั้น ปูนเขียน” เครื่องบนหลังคา หน้าบัน พื้นผนัง ชุ่มประตู่ ฯลฯ แม้กระทั่งลวดลายต่าง ๆ ที่ประดับตกแต่ง ล้วนให้ภาพความประณีต อ่อนช้อย พลิวไหวของส่วนประกอบต่าง ๆ ดังการสรรคำมาใช้ เช่น ใช้คำกริยาหมายถึง ประติดประตอย ได้แก่ “ผจงเจียร” “ผจงจาร” “ประดับประดาตาม” ใช้คำกริยาแสดงลีลาการเคลื่อนไหวพลิกพลิ้วไปมา เช่น “ส่าย” “เฉวียน” “ชี้ช้อนฉวัด” “กายขนด” “ขนัดขนด” “แพรวพลู่” ใช้คำแสดงแสงสีระยิบระยับตา เช่น “รุ่งรวีฉาย” “แพรวเพริศพรัง” “ผ่องพรายแสง” “ริ้วร้องเรื่องเรื่องอุไร” การเล่นเสียงสัมผัสภายในวรรคเพื่อให้เสียงไพเราะเสนาะ เช่นว่า “ช่วยช่อฟ้าชี้ช้อน” “ปลิวปลาบเปลว” เป็นต้น

ข้อความบรรยายลักษณะของปราสาทพระเทพบิดรในหนังสือจดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และ พระบรมมหาราชวัง ในการฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ ได้อธิบายให้รายละเอียดไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

...เป็นปราสาทจตุรมุขยอดปราสาท ทรงปราสาทก่ออิฐแบบทรงซังข้าวโพด นับเป็นทรงปราสาทแบบไทยที่งดงามที่สุด ประกอบด้วยชุ่มคูหาทิศถึง ๓ ชั้น ปักพระมหามงกุฎเป็นโลหะปิดทองอันเป็นสิ่งก่อสร้างที่รัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้าง หลังคา

^{๑๐} อ่านรายละเอียดลักษณะความงามของวิจิตรศิลป์และประวัติของปูชนียวัตถุสถานในพระอารามที่ปรากฏแต่แรกสถาปนาจนกระทั่งปัจจุบัน ในจดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และ พระบรมมหาราชวัง ในการฉลองพระนครครบ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ (กรมศิลปากร: ๒๕๒๕).

ลด ๓ ตับ ๔ ซ้อน เฉพาะมุขหน้ามีมุขโถงหลังคาซ้อนอีก ๒ ชั้น มุงกระเบื้องสลับ
สีพื้นสีส้ม ขอบสีเขียว เครื่องบนหลังคาเป็นไม้ ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ประดับ
กระจกสีทองขลิบสีน้ำเงินสด หน้าบันแบ่งพื้นที่เป็นรูปสามเหลี่ยมเล็กอยู่กึ่งกลาง
มีกรอบสามเหลี่ยมล้อมอีกชั้นหนึ่ง หน้าหน้าบันปิดกระจกสีน้ำเงิน ประดับลาย
ไม้จำหลักปิดทองประดับกระจกเป็นลายกนกก้านขดลดชั้น...

(กรมศิลปากร: ๒๐๕)

เปรียบเทียบกับบทพรรณนาในชักม้าชมเมือง จะเห็นว่าภาษาวรรณศิลป์และลีลา
เฉพาะของกวีสามารถนฤมิตจินตภาพของสถาปัตยกรรมให้งดงามกระจ่างตา ดังบทต่อไปนี้

พระปราสาทพรภาพปั้น	ปูนเขียน
เจดิกะจ้งผจงเจียร	เจี๊วดฟ้อน
นพศูรสายฟ้าเฉวียน	วรฉัตร เฉลิมเวย
ชวยช่อฟ้าชี้อ่อน	ฉวีตุงรั้วฉาย
พรายพาดมาศมุขล้วน	หลั่นลด
ใบระกาถ่ายขนด	นาคสะดุ้ง
หน้าบันแย่งก้านขด	ขมวดเทพ
บุษบกสามฉัตรคั่ง	ครอบไว้กลางวง
ผจงจารพิจิตรแย้ม	ประจำยาม
ประดับประดาตาม	ดอกแก้ว
พื้นผนังคั่นนางคราม	คัตดอก
ชนัดชนดม่วงแพรว	เพริศพริ้งชมภู
เชิงประตูแต่งซุ้ม	สลักลาย
แก้วกระจกขจีฉาย	ฉัตรชั้น
บานทวารพาดพัดลาย	ลวงรัก
ปลิวปลายเปลวทองกัน	แกะไม้แกมมณี

(หน้า ๘๖-๘๗)

หอพระมนเทียรธรรม เป็นที่เก็บพระไตรปิฎก มีทั้งพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ส่วน
ที่เหลือจากพระมณฑป พระไตรปิฎกฉบับครูเดิมและพระไตรปิฎกฉบับอื่น ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้สร้างใหม่ รวมทั้งพระไตรปิฎกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ

หลักฐานภลัยโปรดให้สร้างตามจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีด้วย ในจดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามฯ อธิบายดังนี้

...ลายมุกที่บานประตูเป็นแบบลายเต็มบานลวดลายงามประณีต ลายแนวกลางจากบนลงล่าง เป็นรูปบุษบกมีอุณาโลมอยู่ภายใน ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ หน้าสิงห์ พระพรหมทรงหงส์ ๒ ตัวในท่าหันหลังชนกัน หน้าสิงห์ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ หน้าสิงห์ พระนารายณ์ทรงครุฑ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนม ครุฑ และหน้าสิงห์ รูปกุมภภัณฑ์ถือกระบองอยู่ล่างสุด

(หน้า ๒๒๔)

เนาวรัตน์พรณนาสันฐานของหอพระมนเทียรธรรม โดยเน้นความงามวิจิตรของบานประตูประดับมุก ที่แต่แรกเห็นถึงกับ “ตะลึงเหลือบเลื่อมประตู เต็มตลอด ประตูมุกสุกอร่าม ข้า สอดสร้อยร้อยสี” (หน้า ๑๐๔) กวีเลือกสรรคำมาใช้เพื่อสื่อจินตภาพของท่วงท่าอากัปกิริยาของเทพและสัตว์หิมพานต์ ซึ่งช่างโบราณได้แกะสลักเสลาেলাไว้งดงามหมดจดนั้น ให้ปรากฏดูว่าสิ่งเหล่านั้นมีชีวิตโลดแล่นอยู่บนแผ่นไม้ ดังนี้

ประจายามยักษะเยื้อง	ยี่นแสยะ
กุมกระบองเปียงแบะ	บาทเบื่อง
ชายไหววาดชายแหะ	แหวกคู่
หน้าขมวดอวดเขี้ยวเยื้อง	พืดย้าขอกแขยง
พลิกแพลงพันครุฑพริ้ง	ผึ่งผาย
ผันผาดองอาจกราย	กรีดป่อง
เล็บครุฑเคร่งยุดขยาย	ขยับเขย่ง
แผงปีกหลีกหลบจ้อง	จับเนื้อนาคา
นารายณ์ทรงครุฑพริ้ม	ผจงผัน
กุมจักรสังข์กรีขรรค์	สี่ข้าง
ยาดรบาทเหยียบสุบรรณ	โบยโบก
ลอยลิวปลิวฟ้าคว้าง	ขนดเรื่องเรื่องเปลว
เปลวปลาบวบบพลุ่งเลื้อย	ไอยรา- วัฒนเอย
เศียรสายสามวงงา	หกเงื่อม
อิศวรเอกองค์อา-	ทวาทอด
กรุกกรอบเรือนแก้วเอื้อม	หัตถ์ท้าวถือพระขรรค์

(หน้า ๑๐๔-๑๐๖)

เนาวรัตน์ได้อธิบายปรีชาธรรมอันแฝงไว้ในลายมุกประตูลมอมนเทียรธรรม ซึ่งมีรายละเอียดกล่าวถึงพรหม เทพ มนุษย์ สัตว์ ว่ามีธรรมชาติจิตแตกต่างกันตามความประณีตแห่งกรรมของแต่ละบุคคล และความหยาบหรือความประณีตแห่งกรรมนี้เอง เป็นเครื่องจำแนกสัตว์ให้แตกต่างกันตามหลักแห่งกรรมในพุทธศาสนา กวีสะท้อนความคิดเรื่องกรรมและสังสารวัฏจนสุดสายแห่งสังสารวัฏคือ การบรรลุโพธิญาณ ว่าเป็นการ ‘บรรลุแจ้งจบกรรม’ อันนับว่าเป็นการอธิบายกฎแห่งกรรมอย่างครบถ้วนสมบูรณ์จากระดับโลกียธรรมถึงโลกุตตรธรรม (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ๒๕๕๔: ๑๓๘-๑๓๙)

บรรจงบรรเจิดร้อย	ลายมุก
ส่องสว่างวิมุติสุข	สีบรู
บุคคลลาธิฐานบุคคล-	คสรูป
คือเรื่องแห่งคนผู้	เพ่งพันโลกธรรม
ต่ำสุดคือเจ้ายักษ์	ใจหยาบ
ไปเบี่ยงบุญและบาป	บอดใบ้
คือคนเช่นสัตว์บาป	เสพเสื่อม
วันและคืนตื่นได้	ต่ำห้วงเหวอบาย
นารายณ์เลี้ยงโลกแล้ว	รักษา
มวลมนุษย์มีธรรมมา	หนึ่งน้อย
รู้ดีชั่วชอบพา	ผิดบาป บุญพอ
เว้นซึ่งศีลห้าคล้อย	คลาดเบี่ยงบาปกรรม
สำแดงแห่งจิตใต้	เทวัน
แสวงซึ่งกามคุณอัน	อิมแปล
ไปเบียดไปเบียดกัน	ก่อกุศล
รู้ละอายกลัวแล้ว	ลวงด้าวเทวดา
สูงมาอีกขั้นหนึ่ง	ประณีตนัก
พรหมสีหน้าอารักษ์	หลอรั้ง
คือคนมุ่งเกียรติศักดิ์	ไฝ่สงบ
มีเมตตาธรรมตั้ง	เติบโตพร้อมพรหมวิหาร
โพธิญาณบรรลุแจ้ง	จบกรรม
สูงสุดสามโลกนำ	แนวรู้
เนาเหนือบาปบุญบำ	เพ็ญบพ
พระอริยบุคคลผู้	ผ่องพันโลกีย์

(หน้า ๑๐๗-๑๐๙)

การพรรณนาชมความงามของศาสนสถาน เนาวรัตน์ได้ชี้ให้เห็นคุณค่าของมรดกศิลปะของไทย โดยยกย่องชื่นชมฝีมือช่างแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้สร้างสรรค์ผลงาน “ไว้ชื่อกรุงแก้ว กุ่สร้อยโกสินทร์” (หน้า ๑๒๓) และขอพระเกียรติพระบูรพมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา โปรดเกล้าฯให้มีการสร้างศาสนสถานในฝั่งตงามตั้งครั้งกรุงเก่า ดังว่า “ศรีอยุธยาฝั่ง ย่อแก้วโกสินทร์” (หน้า ๑๙๔) “กรุงเก่ากรุงใหม่เลอ เลิศแก้ว” (หน้า ๑๙๕) “กรุงรัตนโกสินทร์เกื้อ ก่อสร้างสืบสรรค์” (หน้า ๑๙๕) เช่นจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถซึ่งเขียนตามคติไตรภูมิพระร่วง

อร่ามล้ำล้วนเรื่องร้อย	รูปผนัง หน้าตา
รูปเรื่องมารผจญมั่ง-	คเลศแล้ว
ไตรภูมิพิสดารหลัง	คู่ภาพ นี้พ่อ
ขรัวาคว้ดระฆังแก้ว	ฉกาจเส้นฉกรรจ์สี
มีขบวนพยุหยาตรเบื่อง	บัญชา
พระพุทธประวัติบวร	วาดไว้
ฝีมือปฏิสังขร	ครั้งสุด
พระนั่งเกล้าเจ้าได้	ประดิษฐ์ตั้งเต็มถวาย
	(หน้า ๑๙๐)

ภาพพระอาราม ปราสาทราชมนเทียร และศิลปะในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งประกอบสร้างขึ้นเพื่อสื่อจินตภาพความงามของพระนคร ได้สะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่องความสุขสมบูรณ์ของแผ่นดินอันมีธรรมเป็นหลักแห่งรัฐ ดังปรากฏในสำนวนชมเมือง เป็นการชมความงดงามตระการตาของบ้านเมือง คือ สิ่งก่อสร้างและศาสนสถานต่าง ๆ และกล่าวว่าสิ่งต่าง ๆ ที่งดงามเหล่านี้เกิดจากบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ เป็นการนำเอาเรื่องชมเมืองมาสัมพันธ์กับการสร้างสมพระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ๒๕๔๗: ๔๗๙) อย่างไรก็ตาม สำนวนชมเมืองในประณามพจน์มักให้เพียงภาพความอร่ามเรืองของพระอุโบสถสูงเสียดฟ้าประดับประดาด้วยโคมประทีปสว่างไสว เป็นสัญลักษณ์แสดงความเรืองยศของแผ่นดิน ดังตัวอย่างในโคลงนิราศนรินทร์

เรื่องเรื่องไตรรัตน์พัน	พันแสง
รินรสพระธรรมแสดง	ค่าเช่า
เจดีย์ระตะแซง	เสียดยอด

ยลยิ่งแสงแก้ว	แก่นหล้าหลากสวรรค์ ฯ
โบสถ์ระเบียงมรทพพัน	ไพหาร
ธรรมาสันศาลาลาน	พระแผ้ว
หอไตรระฆังขาน	กายคำ
ไชประทีปโคมแก้ว	กำฟ้าเพื่อนจันทร์ ฯ
	(๒๕๑๓: ๒)

ในวรรณคดีย่อพระเกียรติ การพรรณนาชมความงามของพระนครนับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของเนื้อเรื่อง เพราะเป็นส่วนหนึ่งที่จะฉายให้เห็นภาพพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นผู้บันดาลความสุขสมบูรณ์ของบ้านเมืองและทรงเป็นผู้ใฝ่ในธรรม ภาพพระนครในวรรณคดีย่อพระเกียรติจะให้รายละเอียดของพระบรมมหาราชวังและจับภาพในระยะใกล้มากกว่าการกล่าวชมเมืองในประณามพจน์ ผู้อ่านจึงได้เห็นปราสาทราชมณเทียร พระอุโบสถ วิหาร อุทยาน โรงละคร โรงรถ โรงช้าง โรงศาสตราวุธ ฯลฯ ที่ตั้งเรียงรายอยู่ในเขตพระราชฐาน ตลอดจนได้สัมผัสบรรยากาศอันชวนตื่นตาตื่นใจ ดังในโคลงต้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระยาดำรงแตงบทกล่าวเมืองเป็นโคลงต้นบาทกฤษณกร จำนวน ๖๑ บท บรรยายภาพภูมิสถาปัตยกรรมภายในพระบรมมหาราชวังโดยถี่ถ้วนและสมบูรณ์ยิ่งและกล่าวถึงพระราชนิธิยกิจในการทรงอุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระเกียรติปรากฏด้วย	เดชา
ทำนุกาสนแสน	เสกสร้าง
วัดศรีรัตนศาสดา	รามรุ่ง เรืองเฮย
ในนิเวศน์วรสล้าง	หลากหลาย ฯ
อุโบสถโพนพุงโพน	เพียงเกือบ ฟ้าแฮ
แววระวาววาวพราย	เพริศล้ำ
หลังคากระเบื้องเคลือบ	เขี้ยวสด
แสงสุพรรณสอดซ้า	ส่งแสง ฯ
ไว้พระมรดกแก้ว	เป็นประธาน
พระพุทธเทียบแทนแสดง	เดชให้
สำหรับนครปาน	ปูนพระ ยังเฮย
แต่มนุษย์ตัวได้	ตั้งองค์ ฯ
มาสาธุสะชรวง	ประชุมธรรม
ในพระมรทพทรง	เชกไว้

เรื่องเรื่องพระสาสน์สรร	เพชญ์โพธิ
ห้าสหัสวัสสาไชรั	เสรีจสรรพ ๗
เรื่องแสงไฟโรจน์เรือง	เรื่องศรี
หอพระมนเทียรธรร-	เมศไต้
ตุ้มกมาศมณี	ลายเลิศ
พร้อมพระไตรปิฎกไว้	สรรพสม ๗
.....
โสรณแสงชวลิตแล้	ลายเลข
ริเรื่องรามเกียรติ์สาร	จตุกไว้
ทุกห้องระเบียงเสก	สรรพค์เนะ บอกนา
บางก็ดาลดูได้	ทักเถียง ๗
	(หน้า ๑๙๙-๒๐๑)

เมื่อพิจารณาบทพรรณนาชมวัดพระศรีรัตนศาสดารามในซีกม้าชมเมือง จะเห็นได้ว่าเนาวรัตน์ได้สืบทอดขนบชมเมืองและแนวคิดในบทชมเมืองในวรรณคดีไทยและวรรณคดีย่อพระเกียรติ โดยครบถ้วน ได้แก่ การพรรณนาชมความงามของพระอารามหลวง การสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระบูรพมหากษัตริย์ในการสร้างพระนครให้สง่างามและพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวแทรกอยู่ในบทพรรณนา อีกทั้งยังได้พัฒนาขนบบทชมเมืองมาขยายเป็นโครงเรื่องหลัก และเนื้อเรื่องรวมทั้งสร้างสรรคกลวิธีพรรณนาความงามของวัดพระศรีรัตนศาสดารามได้อย่างน่าสนใจ เพื่อจะนำไปสู่การสื่อสารธรรมและสรรเสริญพระบรมศาสดา โดยสื่อแนวคิดที่ซ่อนนัยอยู่ในขนบชมเมืองให้ชัดเจนยิ่งขึ้นและเหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบัน นั่นคือ ความสำคัญของธรรมะในฐานะเป็นอุดมคติของชีวิตและเป็นหลักแห่งรัฐ โดยมุ่งเน้นธรรมของประชาชนผู้มีอำนาจและมีส่วนร่วมในระบอบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย

เนาวรัตน์ทำหน้าที่ประหนึ่งเป็นมัคคุเทศก์ผู้นำทางผู้อ่านไปสู่การประจักษ์แห่งศิลป อันเป็นทรัพย์ศิลป์ของแผ่นดิน ดังกล่าวว่า “ขวัญอยู่เมืองเนืองเน้น ถนัดชี้ชวนชม” (หน้า ๒๒๙) โดยการสื่อพุทธธรรมเป็นสาระหลักของเรื่อง มีศิลปกรรมเป็นภาพร้อย ความงามในงานพุทธศิลป์จึงแปรธาตุจากจิตและปัญญาของผู้สร้างสู่ผัสสะและการรับรู้ของผู้อ่าน เพื่อโน้มนำให้มุ่งสู่การพิจารณาธรรมและขัดเกลาพัฒนาจิตให้ประณีต ทำให้มองเห็นคุณค่าของสรรพสิ่งอย่างลุ่มลึก อันจะก่อให้เกิดปัญญาในการพิจารณาสิ่งใดโดยเหตุและผล ดังที่เนาวรัตน์ชื่นชมความงามของศิลปะที่ซ่อนเร้นหลังไต้ยลและเสพสุนทรียะนั้น ว่าเป็นศรัทธาแห่งจิตและฝีมือของมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ หาใช่อำนาจเทวะบันดาลไม่

กึ่งมือกึ่งนิ้วนี้	นะหนอ
จึงประมวลมาชโล	หล่อไว้
กึ่งกึ่งกึ่งกึ่งกึ่ง	พันลึก
กึ่งชีพกึ่งชนม์ใช้	ช่วยสร้างรังสรรค์
เทวันท่านอยู่ฟ้า	อยู่ฝัน
ฤกษ์จกอลยลงสรรค์	เสกสร้าง
มือนมนุษย์นี้แหละบัน-	ดาลอุบัติ
เหื่องหยาดละหยาดล้าง	หล่อลือมือสรวง
ดวงจิตอุทิศให้	เห็นดวง จิตแฮ
จิตเสกสรรค์สรรพวง	ประณีตนี้
สิ่งสรรพประณีตดวง	เต็มจิต
ปรุงจิตสรรค์จิตชี้	ช่วยเน้นนำใจ
	(หน้า ๘๙-๙๐)

๓.๒. การพิศภาพจิตรกรรมฝาผนังรอบพระระเบียงเรื่องรามเกียรติ์

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์มีทั้งหมด ๑๗๘ ห้อง รวมกับภาพตัวบุคคลในเรื่อง และเรื่องราวของพระนารายณ์ในอวตารปางต่าง ๆ ก่อนที่จะทรงอวตารลงมาเป็นพระราม ภาพเหล่านั้นได้เขียนอยู่ตามซุ้มประตูและมุขพระระเบียงอีกประมาณ ๘๐ ภาพ มีคำบรรยายใต้ภาพพร้อมกับคำบรรยายเป็นโคลงที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ สลักบนแผ่นหินอ่อนติดอยู่ที่เสารอบ ๆ พระระเบียง

การพรรณนาเล่าภาพเรื่องรามเกียรติ์ในซุ้มม้าชมเมือง แม้จะเป็นโคลงเล่าภาพจิตรกรรมฝาผนัง แต่ก็ต่างวิธีและต่างวัตถุประสงค์กับการแต่งโคลงรามเกียรติ์ที่จารึกบนแผ่นหินอ่อนที่เสารอบ ๆ พระระเบียง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้นเพื่อให้ผู้ชมภาพได้ทราบเรื่องราวของภาพในแต่ละห้อง ดังปรากฏประกาศพระบรมราชโองการเพื่อตั้งผู้ตรวจแก้โคลงรามเกียรติ์ ดังนี้

ด้วยพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า โคลงรามเกียรติ์ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระสงฆ์และพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท แต่งร้อยเรื่องเรียงเรียงขึ้นครั้งนี้เป็นของสำคัญในรัชกาล ด้วยตั้งพระราชหฤทัยจะให้เป็นที่ของบุชชาถาวรในพระพุทธศาสนาไปสิ้นกาลนานจึงมีพระบรมราชโองการ

ให้จัดผู้มีสติปัญญามั่นคงและเฉลียวฉลาดชำนาญในลักษณะกาพย์กลอนต่าง ๆ

ให้เป็นผู้ } ตรวจ
สอบ ดัดแปลงแก้ไขโคลงห้องรามเกียรติ์ให้ไพเราะถูกต้อง สสมควร

เป็นของสำคัญเครื่องหมายพระเกียรติยศสำหรับแผ่นดินสืบไปช้านาน อย่าให้เป็นที่นักรบราษฏ์ในภายหน้าติเตียนได้...

(กรมศิลปากร ๒๕๒๕: ๒๙๕)

เมื่อพิจารณาเนื้อความในโคลงชักม้าชมเมือง จะเห็นว่าเนาวรัตน์คัดสรรภาพมาจัดเข้ากันเป็นชุด ๆ โดยจับอนุภาคเหตุการณ์ตั้งแต่ตอนกำเนิดสิตาจนถึงทศกัณฐ์ล้ม และกำหนดตั้งบทให้เป็นชื่อตัวละคร ได้แก่ สิดา พระราม รามสูร ทรพี ชิวหา มาริศ พิเภก ไมยราพ กุมภกรรฐ์ อินทรชิต และมาลีวราช และตั้งชื่อบทด้วยเหตุการณ์ ได้แก่ ชมดง สองโคก พาลีสอนน้อง เผา ลังกา นางลอย และทศพิศกัณฐ์พ่าย

เมื่อเทียบเนื้อความในโคลงแต่ละบทหรือชุดกับภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ และโคลงรามเกียรติ์ที่จารึกบนแผ่นหินอ่อนที่เสารอบพระระเบียง พบว่าโคลงเล่าเรื่องรามเกียรติ์ในชักม้าชมเมืองแต่ละบทหรือชุด ตรงกับภาพจิตรกรรมฝาผนังในห้องภาพ ดังตารางต่อไปนี้

ชื่อบท	ห้องภาพ	เหตุการณ์ที่กล่าวถึงใน ชักม้าชมเมือง
สิตา	๑ ๓ ๔	- พระชนกฤๅษีไถหาผอบพระธิดา ขบวนโยธานำท้าวชนกกับนาง สิดาเข้าเมืองมิลิลา - ท้าวชนกป่าวประกาศเชิญกษัตริย์ต่างเมืองมายกศรของพระอิศวร เพื่อหาคู่ให้สิตา - พระรามยกมหาธนูโมลีในพิชัยสงครามปล้ำหาคู่ให้นางสิตา
พระราม	๘	- อภิเษกพระรามกับนางสิตา
รามสูร	๙	- พระรามยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยาพบรามสูรขวางหน้า พระรามรบกับรามสูร รามสูรเห็นเป็นพระรามจึงขอถวายศร พระรามฝากพระพิรุณรักษาไว้
ทรพี	๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓	- ทรพีฆ่าทรพา - ทรพีทำรบกับเทวดาอื่น ๆ จนถึงพระอิศวร พระอิศวรให้ไปทำพาลีที่เมืองขีดขิน - ทรพีร้องท้าพาลีรบ พาลีสู้กับทรพีไม่มีแพ้ชนะ - พาลีลงทรพีไปสู้กันในถ้ำ พาลีฆ่าทรพีตายในถ้ำ สุครีพสำคัญผิด

ข้อบท	ห้องภาพ	เหตุการณ์ที่กล่าวถึงใน ชักม้าชมเมือง
		ว่าพาลีตาย จึงให้พวกวานรขนหินปิดปากถ้ำ พาลีโกรธขับไล่ สุครีพออกจากเมือง
ชมดง	๒๐	-พระราม นางสีดา และพระลักษมณ์เข้าสวนพิราพและฆ่าพิราพ ตาย
ชีวหา	๒๑	-ชีวหาแลบลิ้นคลุมเมืองไว้ ทศกัณฐ์กลับมาไม่เห็นเมือง ขว้างจักร ตัดลิ้นชีวหาขาดตาย
มารีศ	๒๔	-มารีศแปลงกายเป็นกวางทองไปลวงนางสีดา พระรามตามกวาง แผลงศรต้องมารีศตาย สีดาถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป
สองโคก	๒๕	-พระราม พระลักษมณ์ตามหานางสีดา พบสดาฯ พระยานกบอก ข่าวว่าทศกัณฐ์ลักไป สดาฯ ถวายแหวนลิ้นใจ พระรามและนาง สีดาพิลาปถึงกัน
พาลีสอน น้อง	๒๖	-สุครีพกับพาลีรบกัน พระรามแผลงศรสังหารพาลี พาลีรู้ว่า พระรามเป็นนารายณ์อวดาร เมื่อเสียดียจึงยอมตายตามคำ สาบานกับพระอิศวร ก่อนตายได้สั่งความสอนน้องไว้
แผลงกา	๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗	-ทศกัณฐ์เกี่ยวนางสีดาในสวน นางสีดาผูกคอ หนุมานช่วยแก้ทัน แล้วถวายแหวนของพระราม -หนุมานเข้าหักสวนขวัญ ฆ่าสหัสกุมารตาย อินทรชิตจับตัวได้ -หนุมานถูกลงโทษต่าง ๆ แล้วแนะให้ทศกัณฐ์จุดไฟเผาตน หนุมานวิ่งโผนเข้ากรุงลงกา จุดไฟเผาเมืองจนวอดวาย -หนุมานเฝ้าพระนารทฤๅษีให้ช่วยดับไฟที่หาง เมื่อฤๅษีบอกเป็น นัย หนุมานจึงดึงเอาหางเข้าอมในปาก ไฟก็ดับ
พิเภก	๔๐ ๔๑	-ทศกัณฐ์ฝัน พิเภกทำนายว่าจะตายทั้งโคตรวงศ์ ให้ส่งสีดาคืน ทศกัณฐ์โกรธ ขับพิเภกออกจากเมือง -นิลนันทจับพิเภกได้พามาเฝ้าพระราม พิเภกขอสวามิภักดิ์อยู่ด้วย
นางลอย	๔๕	-พระรามลงสรงน้ำ พบเบญจกายแปลงคิดว่าเป็นนางสีดา พระราม โศก หนุมานเห็นเหตุผิดปกติ ขอพิสูจน์เอาศพเผาไฟ เบญจกายหนี หนุมานจับตัวมาถวาย เบญจกายถูกลงโทษ

ว. ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๗

ชื่อบท	ห้องภาพ	เหตุการณ์ที่กล่าวถึงใน ชักมำชมเมือง
ไมยราพ	๕๓ ๕๔ ๕๕	- หนุมานอาสาอมพลับพลา ไมยราพสะกดทัพ แล้วนำพระรามไป ยังเมืองบาดาล - หนุมานหักด่านต่าง ๆ ของไมยราพเพื่อติดตามพระรามกลับคืน แล้วได้พบมัจฉานุ - หนุมานต่อสู้กับไมยราพ จนรู้เหตุว่าถอดจิตเป็นแมลงภูใส่กล่อง แก้วซ่อนไว้ในยอดเขาตรีภูมิ จึงสามารถฆ่าไมยราพตาย แล้วพา พระรามเหาะกลับมายังเขามรกต
กุมภกรรฐ์	๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔	- กุมภกรรณลับหอกโมกขศักดิ์ หนุมานกับองคตแปลงเป็นสุนัข เฝ้าและกาไปทำลายพิธี - กุมภกรรณออกรบกับพระลักษมณ์ พระลักษมณ์ต้องหอกโมกข ศักดิ์ - หนุมานเหาะไปยังเขาสุรพยา เก็บตรีชวากับสังกรณีมาแก้ฤทธิ์ หอกโมกขศักดิ์ พิเภกอาสาสุรพยาบดกับน้ำปัญจมหานที - กุมภกรรณอาสาทำพิธีทนต์น้ำ - หนุมานล้างพิธีทนต์น้ำของกุมภกรรณ และหนุมานเข้าโจมตีจับกุม กุมภกรรณ - กุมภกรรณออกรบกับพระราม ถูกพระรามฆ่าตาย
อินทรชิต	๖๗ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๖ ๘๐	- อินทรชิตตั้งพิธีบูชาศรนาคบาทในโพรงไม้ไทรทัน - อินทรชิตเสียพิธีบูชาศรนาคบาท เพราะชามพวราชแปลงเป็นหมี่ มาทำลายพิธี - อินทรชิตเหาะขึ้นท้องฟ้าแผลงศรนาคบาทต้องโยธวานรและต้อง องค์พระลักษมณ์ - พระรามแผลงศรพลาญวาทเรียกพระยาครุฑมาแก่นาคบาท - อินทรชิตแผลงศรพรหมาสตร์ต้องพระลักษมณ์และกองทัพพิเภก กลับจากนำพวกวานรไปหาผลไม้มัจฉานุให้หนุมานหายามาแก้ไข - พระลักษมณ์แผลงศรพรหมาสตร์เช่นฆ่าตัดคออินทรชิต องคต เอาพานแว่นฟ้ารองรับเศียร เพื่อไม่ให้เกิดไฟไหม้จักรวาลตามพร ที่พระพรหมประทานไว้

ชื่อบท	ห้องภาพ	เหตุการณ์ที่กล่าวถึงใน ชักร่มชำมเมือง
มาลีวราช	๘๔ ๘๕ ๙๕	- พระลักษมณ์รบกับมุลพลัม ม่ามุลพลัมตาย - หนุมานรับอาสาหลวงจับท้าวสหัสเดชะ แล้วจึงฆ่าท้าวสหัสเดชะตาย - ทศกัณฐ์เชิญท้าวมาลีวราชว่าความ ท้าวมาลีวราชตัดสินความตามยุติธรรมให้พระรามชนะ แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมคืนนางสีดา
ทศพัคตร์ พ่าย	๑๐๓ ๑๐๗ ๑๐๙ ๑๑๑	- พระรามแผลงศรเสียบอกทศกัณฐ์ แต่ไม่ตาย เพราะถอดดวงใจฝากพระฤๅษีโคบุตรไว้ หนุมานอาสาไปเอาถอดดวงใจทศกัณฐ์ โดยหลอกว่าทิ้งพระรามมา และขอให้พระฤๅษีโคบุตรนำไปถวายตัวแก่ทศกัณฐ์ ช้างยังหลอกพระฤๅษีว่าให้นำถอดดวงใจของทศกัณฐ์ไปด้วย ครั้นเข้ากรุงลงกา หนุมานห้ามมิให้พระฤๅษีนำถอดดวงใจเข้าไป ให้ฝากองคตไวนอกเมือง แล้วหนุมานนิมิตปลอมถอดดวงใจให้องคตนำถอดดวงใจไปซ่อนไว้ เวลาพระฤๅษีกลับออกมาจากเมืองให้มอบถอดดวงใจปลอมให้ พระฤๅษีก็พาหนุมานเข้าไปในเมืองลงกาเพื่อถวายตัวแก่ทศกัณฐ์ - หนุมานชุกถอดดวงใจร้องเย้ยหยันทศกัณฐ์ - ทศกัณฐ์แปลงตนเป็นพระอินทร์อกรบกับพระรามจนตาย - นางสีดาลุยเพลิงถวายสัตย์ต่อพระราม

การนำเสนอเหตุการณ์อันมีในเรื่องรามเกียรติ์ เนาวรัตน์จงใจใช้เพื่อทอดทางไปสู่เป้าหมายคือการพิจารณาธรรมะโดยกลวิธีบุคลาธิษฐาน แม้ว่าเรื่องรามเกียรติ์จะมีได้เป็นเรื่องที่มีแนวคิดพุทธปรัชญาเป็นพื้นฐาน แต่วิกิก็ได้พยายาม ‘เล่าเรื่อง’ รามเกียรติ์ในลักษณะของการอธิบายพุทธธรรมอันสามารถตีความได้จากเนื้อเรื่องและตัวละครสำคัญ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ๒๕๕๔: ๒๒๘) เพื่ออธิบายกระบวนการธรรมวิชาดบอวิชา พิเคราะห์เห็นได้จากบุคลิกลักษณะและบทบาทของตัวละครสองฝ่ายที่เป็นธรรมะคู่ปรับกัน คือ กระบวนธรรมฝ่ายก่อเกิดทุกข์ (อวิชา - ตัณหา) กับกระบวนธรรมฝ่ายดับทุกข์ (วิชา - วิมุตติ)^{๑๑} เป็นการต่อสู้ระหว่างปัญญากับอวิชา เพื่อให้บรรลุถึงความหลุดพ้นจนสิ้นเชิง คือ พระรามพระลักษมณ์ต้องรบกับทศกัณฐ์เพื่อให้ได้สีดากลับคืนมา

^{๑๑} อ่านรายละเอียดในพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ ของพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) (๒๕๓๒: ๒๒๓-๒๖๐).

สิดาหลงเล่ห์ร้าย	จำแลง
คือกิเลสผุดเพลง	พลิกพลั้ง
ค้นหาเดิบกำแหง	โหมจิต
จิตจึงผิดรูปตั้ง	ตกเงื่อมมือมาร
รามรานราพณ์เร่งยื้อ	ยงยุทธ์
คือเพ่งเพียรเพ่งรูด	เร่งรื้อ
จิตพิจิตรพิสุทธ์	มาเลื่อม
เร่งระดมพลยื้อ	ยุทธ์แย่งยงธรรม
	(หน้า ๑๐๑-๑๐๓)

กระบวนการธรรมฝ่ายก่อเกิดทุกข์ (อวิชา - ตัณหา)

ความเกิดบังเกิดขึ้น	คราใด
เป็นทุกข์ทุกทีไป	กว่าเปลื้อง
ความเกิดย่อมเกิดใน	ขณะจิต
ปรุ้งแต่งกิเลสเรือง	เล่ห์เพี้ยงกัมภันท์
	(หน้า ๑๘๑)

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายความหมายของ ความเกิด และ ความเกิดเป็นทุกข์ ดังนี้

ความเกิด ความรู้สึกว่าตัวกู ของกู หรือ โผล่ขึ้นมาคราวหนึ่งนี้ ท่านเรียกว่าชาติหนึ่ง ชาติคือความเกิดมีหนึ่ง

นี่แหละความเกิดที่แท้จริงหมายถึงความเกิดของสิ่งนี้ อย่าได้หมายถึง ความเกิดจากท้องแม่ คนหนึ่งเกิดจากท้องแม่ที่หนึ่งแล้วก็เข้าโลงไปที่หนึ่ง นั่นไม่ใช่ความเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมาย มันเป็นความเกิดทาง physical มากเกินไป

ความเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมายนั้นเป็นฝ่าย spiritual หมายถึง ความเกิดที่เป็นอุปาทานว่า ตัวกู ของกู วันหนึ่งเกิดได้หลายชนิดหลายสปีชีชาติ หรือหลายร้อยชาติก็ตาม แล้วแต่ว่าใครจะเกิดเก่งสักก็มากน้อย แต่ทุกคราวจะต้องเป็นชาติ เป็นตัวกู ของกูขึ้นมาทีหนึ่งเสมอไปแล้วมันก็ค่อยจางไป เดี่ยวมันก็เกิดโผล่มาใหม่อีก เมื่อไปกระทบรูป เสียง หรือ กลิ่น รส อย่างอื่นขึ้นอีกและ

แต่ละชาติก็มีปฏิกิริยา (re- action) ส่งต่อถึงกัน อย่างที่เรียกว่า กรรมเก่าของชาติก่อนส่งผลทำให้เกิดในชาตินี้ เป็นอย่างนี้ เป็นผลขึ้นมา แล้วส่งต่อกันไปอย่างนี้ทุก ๆ ชาติ

ความเกิดเป็นทุกข์ หมายความว่า เกิดมีตัวฉันขึ้นมา ก็มีความทุกข์ทันที ถ้าเราอยู่เฉย ๆ ด้วยความรู้สึกที่ไม่เป็นตัวฉัน ก็เท่ากับไม่ได้เกิด แล้วก็ไม่ใช่ทุกข์ตลอดเวลา ถ้าเกิดความรู้สึกขึ้นว่าตัวฉัน ก็เป็นทุกข์ทันที ตัวฉันอย่างไร ก็เป็นทุกข์อย่างนั้น...

(หน้า ๓๖-๓๗)

สรุปความว่า ความเกิด และ ความเกิดเป็นทุกข์ ดังว่านี้ เป็นเหตุอันเกิดแต่ ตัวกู-ของกู ความคิดปรุงแต่งขึ้นมาในรูปของกิเลส เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดมาจากอุปาทาน (พุทธทาสภิกขุ: ๗๒-๗๓) ในพระบาลีเรียก อหังการ คู่กับคำว่า อัตตา แปลว่า ตัวตน ดังที่พระธรรมปิฎก (๒๕๕๖: ๓๓๘) กล่าวว่า “ปุถุชนย่อมยึดมั่นมองเห็นชั้น ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งหมดเป็นอัตตา หรือยึดว่ามีอัตตาเนื่องด้วยชั้น ๕ โดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง” และ

ความยึดถือว่าเรา ว่าของเรา เป็นความรู้สึกที่ฝังแน่นในจิตมนุษย์ มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลแต่ละคน ต่อความสุข ความทุกข์ของเขา ต่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และต่อการเกิดปัญหาแทบทุกอย่างทางสังคม ในทางธรรมถือเรื่องนี้เป็นจุดรวมแห่งความสนใจในระดับแกนกลางเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องที่จะต้องแก้ไข และปฏิบัติให้ถูกต้อง

(หน้า ๑๔๓)

อวิชาและตัณหาเป็นองค์ธรรมซึ่งพาเข้าไปหรือนำไปสู่ชาติภพคือ อุปาทาน ทศกัณฐ์เป็นธรรมคู่ปรับกับฝ่ายดับทุกข์ เป็นบุคลาธิษฐานของผู้ที่ติดข้องอยู่ในกิเลส ตัณหา ราคะ ยึดถือหัตถ์ของทศกัณฐ์เปรียบเป็นอุปาทานที่ก่อเหตุให้ต้องปีนปาย “สร้างภพสร้างชาติต้อง ต่อร้าย เลวทราม” ซ้ำร้ายพาพวกพ้องและเผ่าพงศ์ต้องเกิดทุกข์ก่อศึกกับฝ่ายพระราม ยิ่งความเดือดร้อนแก่บ้านเมือง อีกทั้งยึดมั่นว่าตนเป็นอมตะโดยถอดดวงจิตฝากไว้กับพระฤๅษีโคบุตร แต่ก็ไม่รู้ว่า เป็นอวิชาตันเหตุเบื้องบึ้งสุด เมื่อหนุมานรู้กลและวางอุบายลวงลักกล้องดวงใจมาขยี้จนแหลกลาญ ทศกัณฐ์จึงสิ้นชีวิตดับวิญญูณ กิเลสและอุปกิเลสก็ดับสูญ

ยลภาพยักษ์พ่ายเยื้อง	สยบลง
สยอสงดยดเยเยือกยง	ยอบพิน
วายุบุตรมุดผ่ององ	อาจอวด

ชุกล่องใจเจ็บสะอื้น
ยี่สิบกรกลาดตัว
สิบพัคตร์สะพัคพ์
พลักษณ์ยะย่อยยับ
กิเลสอุปกิเลสล้ำ

สะอึกรู้ล้างมรณ์
กระเด็นดับ
พาดหล้า
หยุดปฐู- พีแยะ
ล้ำล้ำโรยแรง
(หน้า ๑๘๓)

กระบวนธรรมฝ่ายดับทุกข์ (วิชา - วิมุตติ)

สิตาเป็นผู้มีความงามพร้อมอันพิสุทธิ์ เนาว่ารัตนตีความว่าสิตาคือสิ่งสร้างสมบูรณ์ ความผุดผ่องพิสุทธิ์ของนางสิตานั้นเป็นสมมติบุคคล เปรียบได้กับ “จิตเดิมแท้” ดังใช้ว่า “จิตแก้ว” หมายถึง “สิ่งที่ไม่มียะไรปรุง” ดังบทพรรณนาชมโฉม

เลอพัคตร์พิศพัคตร์พริ้ง
นาลิกเนื่องขนงเนียน
นิลเนตรเพชรผจงเจียร-
โอษฐ์อ้อมปริมปรีราว
หลอมหล่อโดยบ่อแก้ว
สมแบบสมบูรณ์ใน
สมมติบุคคลไซ
งามสุดดีสุดเรื่อง

เพียงเขียน
หน่วงน้ำ
ไนจิต วิจิตรแม่
ร่วงคล้ายคำหอม
บุรพีใด
ทุกเบื้อง
ข้อปรีศ นานอ
เรื่องให้ไฝฝืน
(หน้า ๖๖)

บุคคลจะค้นพบจิตพิสุทธิ์ได้จักต้องบำเพ็ญเพียรกำจัดกิเลส(ตบะ)ด้วยตนเอง ดังที่พระชนกออกบวชจึงได้พบกุมารีน้อยน่ารักอยู่ในผอบสีทองอร่ามลอยน้ำมา เมื่อจะลาพรตกลับเข้าเมืองมิลิลา พระชนกฤๅษีต้องอธิษฐานจิตและลงมือไถหาผอบธิดาด้วยพระองค์เอง จึงพบดอกบัวทิพย์กลีบแย้มบานมีผอบทองอยู่กลางเกสร หรือการที่พระรามได้อภิเษกกับสิตาด้วยพระรามสามารถยกธนูมิ่งโมฬีของพระอิศวรได้ ในขณะที่พระรามไถกวัดน้ำวธนูเปรียบกับบุคคลมีความตั้งมั่นแห่งจิต(สมาธิ) และกุมจิตกำกับไว้กับภิจ(สติ) จึงเกิดปัญญาบรรลุแจ้งสัจธรรม ความดังนี้ เป็นปริศนาธรรมว่าบุคคลสามารถสู่พระนิพพานด้วย “เพ่งรู้ระงับได้โดยตน”

ผลแห่งวิมุตินั้น
ร่างดับดับหมอกเมฆ

เนื่องวิเวก
หม่นร้าย

สีดาพระรามเศก
จึงยกพลผาดผ้าย

สมสนิท
ผ่านตัวภูวดล
(หน้า ๗๙)

กระนั้นก็ตาม ผลแห่งวิมุตติข้างต้นเป็นตหังควิมุตติ คือ พันด้วยธรรมคู่ปรับหรือพันชั่วคราว (พระธรรมปิฎก: ๒๓๔) ต่อเมื่อจิตเกิดวูปโหวหรือเจืออยู่ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ อันพันจากสติและสัมปชัญญะกำกับ พระรามและนางสีดาจึงต้องตกอยู่ในห้วงทุกข์อีก เนื่องจากสีดาหลงยาภาพของมารีศที่แปลงกายเป็นกวางทองมาลวง จึงทูลขอให้พระรามไปตามจับกวางทอง พระรามสุดจะตัดทานไว้ได้ จำต้องไปตามกวาง สีดาจึงถูกทศกัณฐ์ลักพาไป พระรามพระลักษมณ์ต้องตาม “เร่ร่อนย้อยยู่ยู่ คือเพียรเพ่งรูด เร่รื้อ” เพื่อกู้จิตพิสุทธ์กลับคืนมา เมื่อฝ่ายกองทัพของพระราม มีสุครีพ หนุมาน ซึ่งเปรียบกับสติสัมปชัญญะที่คอยระคอง ปกป้อง และแก้ไขสถานการณ์ดับขันอยู่เสมอ สามารถสืบสาวหาเหตุพบอวิชาของทศกัณฐ์ จึงปราบทศกัณฐ์ผู้มี “ใจแห่งตันทาหัน หันเหี้ยนเตียนหน” (หน้า ๑๘๒) และบรรลู่ “สูวิมุตติ ห่างพันภัยพาน” (หน้า ๑๘๒)

ชัยชนะของพระรามต่อทศกัณฐ์เป็นการใช้วิชาดับอวิชา กวีได้อธิบายการกลับคืนมาของสีดาว่าเปรียบเหมือนการได้บรรลู่ถึงวิมุตติจิต ซึ่งกวีได้อธิบายอย่างพิสดารตามหลักพุทธธรรมด้วยการบรรลุวิมุตตินี้มีหลากหลายชั้น ทั้งวิมุตติชั่วคราวและถาวร ซึ่งล้วนต้องใช้ปัญญาและวิริยะอย่างยิ่งยวดที่จะบรรลู่ถึงวิมุตติและรักษาตลอดจนบำเพ็ญให้สมบูรณ์พร้อมถึงจุดสูงสุดอันจะไม่กลับกลายเป็นอื่นได้ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ๒๕๕๔: ๒๒๘)

เนกฉนวนวรรณวิมุตติเมื่อ	มามีมือ
ฉวยชั่วคราวคราวถือ	พลัดได้
ตหังควิมุตติธรรมคือ	คราวครู่
ควรแต่สูวิมุตติให้	ห่างพันภัยพาน
ธรรมวิหารวิสุทธ์	หนทาง
ทุกแห่งทุกหนวาง	วุ่นพัน
ว่างทุกซ่ว่างกิเลสกลาง	ใจก่อ
ว่างยึดแต่งตนตั้ง	เหตุตั้งตันทา
รามารอนราพณ์ได้	สีดา
ธรรมที่สโมทานมา	มากพร้อม
วิชาดับอวิชา	โดยชอบ
พึงเพ่งพินิจน้อม	ตระหนักเนื้อสัจธรรม

การเล่าภาพเรื่องราวเกียรติยศในซีกม้าชมเมือง จึงมุ่งแสดงให้เห็นธรรมชาติของจิต อันมีการเกิดและดับอยู่เป็นนิจ เรียกว่า ธรรมนิยาม สามัญลักษณ์ หรือ ไตรลักษณ์ หมายถึง “เป็นลักษณะที่มีอยู่ในทุก ๆ สิ่งที่เป็นสังขาร คือ อนิจจังลักษณะ ลักษณะไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ลักษณะเป็นทุกข์ และอนัตตลักษณะ ลักษณะไม่มีความหมายแห่งตัวตน” (พุทธทาสภิกขุ ม.ป.ป.: ๗๖) ดังในบท “พุทธบูชา”

ชุกชีฐานพระแก้ว	ถึงพระแกล
ส่องลอดสอดตาแล	โลกนี้
สูงสุดต่ำสุดแปร	ปรับเปลี่ยน
คืออนิจธรรมย่ำซี	ช่องให้แลเห็น
เบญจาสามชั้นหลั่น	ลอยพระ แก้วพ้อ
ถึงพระทวารชานน	เรศโน้น
สาหัสล้ำสัตว์สละ	สลอนชีพ
คือทุกขธรรมแท้โพ้น	พ้อให้เห็นหน
บนสุดบุษบกแก้ว	มรกต
ถึงแจ่มจักรวาลบถ	ทุกเบื้อง
ปรุแงแต่งเกิดดับลด	หลั่นเลื่อน โลกแล
คืออนัตตธรรมล้ำเรื่อง	เลื่อมรู้ระบายฉาย

(หน้า ๒๒๖-๒๒๗)

การเลือกสรรความงามของศาสนสถานสำคัญมาพรรณนา นับว่าเป็นความจงใจของกวีที่จะสร้างสรรคบทกวีสี่อรรมะ เป็นที่เข้าใจได้ง่ายว่า ภายในของโบสถ์วิหารจะต้องให้ความรู้สึกในอันที่จะก่อให้เกิดอาการสำรวมและเป็นที่ตั้งแห่งสมาธิ โบสถ์วิหารเป็นสถานที่ซึ่งเราจะโน้มจิตใจไปในทางกุศล (ศิลป์ พีระศรี, ใวินวิบูลย์ ลี้สุวรรณ ๒๕๔๖: ๓๓๑) เบื้องต้นที่เดียวช่างเขียนแต่ก่อนเขามีศรัทธาปสาทะอย่างแรงกล้า และเพราะเหตุนี้ ความมุ่งหมายสำคัญที่สุดในการสร้างศิลปกรรมของเขาก็คือ รับใช้พระพุทธศาสนาในทางศิลป การกระทำเช่นนี้เป็นบุญกิริยาอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ภาพที่ประดิษฐ์ขึ้นจึงดูละมุนละไมและเป็นทิพย์

อันที่จริง ความสงบถือเป็นหลักสำคัญในจิตรกรรมทุกชนิดของไทย ซึ่งหมายถึงชีวิตที่บรรพบุรุษของเราดำรงอยู่ด้วยความสงบสุข และเพื่อให้ตรงความมุ่งหมายตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิดที่สุด (เรื่องเดียวกัน: ๓๓๖) จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ กล่าวว่า “สาระ

สำคัญของงานจิตรกรรมแบบไทยประเพณีนั้น อยู่ที่การทำความรู้จักและเข้าใจความหมายของคำว่า “ประเพณี” ให้ถ่องแท้เสียก่อน” คำว่า จิตรกรรมแบบไทยประเพณี ย่อมมีความหมายว่า “รูปภาพซึ่งสำเร็จขึ้นด้วยสีเส้นตามความเชื่อและการยอมรับอย่างไทย” ความเชื่ออันมีในจิตรกรรมแบบไทยประเพณีแต่อดีตเป็นประการแรกนั้น ได้แก่ ความเชื่อหรือการยอมรับที่มีต่อวัตถุประสงคในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมให้เกิดขึ้นมาเพื่อการสนองประโยชน์ในสถาบันทางศาสนาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์สำคัญ ๓ ประการ ดังนี้

เพื่องานจิตรกรรมเป็นบุคคลาธิฐานในการถ่ายทอดพระสัทธรรม กล่าวคือ สถาบันทางศาสนาประสงค์ที่จะใช้รูปลักษณ์ที่เกิดจากกระบวนการทางจิตรกรรม ซึ่งเป็นรูปธรรมที่มองเห็น แล้วเกิดการรับรู้และเข้าใจได้ง่าย เป็นสื่อในการถ่ายทอดพระสัทธรรมซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมออกมาให้ปรากฏเป็นที่รับรู้และเข้าใจได้ในหมู่ชนทั่วไป

เพื่องานจิตรกรรมเป็นธรรมกถึก คือ อาศัยรูปลักษณ์ของจิตรกรรมที่นำมาประมวลร่วมเข้าด้วยกัน ตามระเบียบวิธีการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมเป็นองค์ประกอบที่มีศักยภาพอันอาจพรรณนาชักชวนให้ติดตามและรับรู้เนื้อหาสาระอันแฝงแฝงอยู่ในองคภาพพแห่งองค์ประกอบงานจิตรกรรมนั้น ๆ ได้ ดังนี้ งานจิตรกรรมแบบไทยประเพณีจึงเปรียบประหนึ่งผู้บรรยายพระสัทธรรมด้วยภาษารูปลักษณ์

เพื่องานจิตรกรรมเป็นเครื่องปลงธรรมสังเวช กล่าวโดยเฉพาะรูปลักษณ์ของงานจิตรกรรม ย่อมเป็นรูปแบบที่ได้รับการปรับแต่ง ประยุกต์ตามระเบียบวิธีการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมเกิดเป็นรูปสมบัติซึ่งสมบูรณ์พร้อมด้วยศิลปลักษณะ ซึ่งเมื่อผู้ใดได้แลประสปรูปสมบัติอันสมบูรณ์ด้วยศิลปลักษณะเช่นนี้เข้าแล้วย่อมอดที่จะพึงตา พอใจ เห็นชอบ บังเกิดความรู้สึกร่วมกันด้วยมิได้ ดังนี้รูปภาพจิตรกรรมจึงได้รับการสร้างขึ้น มา เพื่อเป็นสิ่งโน้มน้าวให้ผู้ที่ได้ดูชมให้เห็นชอบ หรือเห็นชัง ในเนื้อหาสาระเรื่องราวแห่งพระสัทธรรมที่นำเสนอผ่านออกมาทางรูปลักษณ์ของงานจิตรกรรมแบบไทยประเพณีจึงถูกกำหนดให้เป็นที่ปลงธรรมสังเวช ฉะนั้น

(๒๕๕๓: ๑๔๗)-๑๔๘)

ศิลปินมีความมุ่งหมายในทางเกื้อกูลศีลธรรมและยกระดับทางจิตใจเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของมวลมนุษยชาติ จุดหมายปลายทางของศิลปินทุก ๆ คนก็คือ ต้องการสร้างงานศิลปะที่เกื้อกูลพุทธปัญญาและจิตใจของมนุษยชาติ (ศิลป์ พีระศรี: ๕๕) ศิลปะกับศาสนามีจุดหมาย

ว. ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๗

ปลายทางเกี่ยวกับจิตใจอย่างเดียวกัน ศาสนาสอนให้เราเป็นคนดีโดยอาศัยการเรียนรู้หลักธรรม ส่วนศิลปะทำให้เราเป็นคนดีโดยอาศัยการเรียนรู้ส่วนประสานกลมกลืนและความงาม (เรื่องเดียวกัน: ๖๒)

ละลายสภาพปั้น	ปรุจใจ
แจ่มประจักษ์จิตไพ	จิตรแผ้ว
ละเอียดละออไหว	หวานรูป
ประณีตจิตนึกแล้ว	หน่วงเร้ารมฤดี
	(หน้า ๘๙)

เสร็จแสดงเสร็จดับสิ้น	เสร็จสม
สัมผัสภาพเพลื่นชม	ช่วยรู้
สัมผัสเอกอุตม	แดนพุทธ ศาสน์แฮ
สัมผัสอารมณ์ผู้	ผ่านแล้วดีเลว
	(หน้า ๒๒๖)

๔. เพ็ญจันทร์พิสาขะ: สัญลักษณ์ 'ธรรม' อันงามสมบูรณ์

ในขนบวรรณคดีพุทธศาสนา พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์ของความงามอันสมบูรณ์ หมายถึงปัญญาและความดีงาม อันหมายถึงธรรมะทั้งในระดับโลกุตตรธรรมและระดับโลกียธรรม อย่างไรก็ตามแม้สัญลักษณ์นี้จะใช้ในความหมายอันเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไป แต่ในซีกผ้าชมเมือง พระจันทร์เป็นสัญลักษณ์เนื่องในวันวิสาขบูชา โดยนัยนี้ เพ็ญจันทร์พิสาขะจึงสื่อความหมายในบริบทเฉพาะ เพื่อสรรเสริญพระพุทธรูปคุณประการหนึ่ง และเป็นบุคลาธิษฐานแสดงแนวคิดเรื่องกรรมเป็นอีกประการหนึ่ง ดังนี้

กระจ่างแจ่มจับห้วง	เวทน
สาดส่องสู่สากล	แก้เหล่า
โลมโลกหล่อใจคน	คลายเครียด
เพ็ญพิสาขะฟ้า	พอกด้าวดินเกษม
เอ็มอิมพริ้มพักตร์เอื้อ	อารี
สะอาดเอี่ยมไร้ราศี	ครุ่น
สว่างพร่างพระปรี	ชาผ่อง
สงบระงับกระชับชั้น	ช่วงช้อยลีลา

มาแลแก่โลกแล้ว	ลอยไกล
คงพระปัญญาไส	สว่างด้าว
คงพระศรัทธาใน	แนวขอบ
ล้ำสัตว์ล้ำสุก้า	ล้ำเกือล้ำสม
	(หน้า ๔๕)

เนาวรัตน์ได้อธิบายแนวคิดเรื่องกรรมที่ช่วยเสริมธรรมฉันทะให้เข้มแข็งและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยการใช้อุปมาเปรียบเทียบกับพระจันทร์ข้างขึ้นและพระจันทร์ข้างแรม อันมีนัยเชื่อมโยงกับจันทร์เพ็ญวิสาขะ ดังนี้

วายชีพจงชีพเพียง	เพ็ญจันทร์
มามีดไปสว่างวรรณ	วิจิตรจำ
จากแรมสู่รุ่งครร	ไลเลื่อน
มาสว่างไปมีดชำ	โชน้ำสามานย์
ค่อยพานค่อยเพิ่มรู้	เรื่องราว
รู้ให้จู้จริงสาว	เหตุซ้อน
จนแจ้งจบสกา	ประกายสัจจ ธรรมเทอญ
คือมีดไปสว่างร้อน	เรารู้ดับลง
ทิวาคงคู่ด้าว	ฉันท
รัตติกาลคลาไคล	เช่นนั้น
คือร้อนคู่เย็นไป	เป็นคู่
อาทิตยดับจันทร์ดับ	โลกได้เต็มแสง
	(หน้า ๒๒๕)

มีพุทธพจน์สำคัญที่กล่าวถึงผลกรรมซึ่งสืบเนื่องจากปัจจุบันไปถึงภพหน้า ตามที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ในพระสูตรชื่อ ตโมตมสูตร ว่าด้วยผู้มีตมา และมีตไป กล่าวถึงบุคคลบำเพ็ญกุศลกรรมและอกุศลกรรม เปรียบเทียบกับความมืด ความสว่าง ดังนี้

[๘๕] ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ปรากฏอยู่ในโลก

บุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. บุคคลผู้มีตมาและมีตไป
๒. บุคคลผู้มีตมาแต่สว่างไป

๓. บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป

๔. บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป

บุคคลผู้มีมืดมาและมืดไป เป็นอย่างไร

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ... และเขายังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคลผู้มีมืดมาและมืดไป เป็นอย่างนี้แล

บุคคลผู้มีมืดมาแต่สว่างไป เป็นอย่างไร

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ...แต่เขาประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลผู้มีมืดมาแต่สว่างไป เป็นอย่างนี้แล

บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป เป็นอย่างไร

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลสูง... แต่เขาประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป เป็นอย่างนี้แล

บุคคลผู้สว่างมาแต่สว่างไป เป็นอย่างไร

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลสูง...และเขาก็ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก

(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๒๕: ๑๒๙-๑๓๑)

ในมหากรรณวิภังคสูตร พระพุทธเจ้าทรงจำแนกบุคคลเป็น ๔ ประเภท โดยสัมพันธ์กับการให้ผลของกรรม จับความได้ดังนี้

บุคคลที่ ๑ เป็นผู้ประกอบอกุศลกรรมบถ ๑๐ เมื่อแตกกายภายหลังมรณะ เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ทั้งนี้เพราะเขาได้กระทำความชั่วอันจะพึงเสวยผลเป็นทุกข์ไว้ในกาลก่อน หรือในกาลหลังต่อมา หรือไม่ก็ในเวลาจะตายเขายึดถือมิจฉาทิฎฐิเข้าใจเต็มที, การที่เขาประกอบอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น เขาย่อมได้เสวยผลของมัน ในปัจจุบัน หรือในที่ที่เกิด หรือในลำดับต่อไป

บุคคลที่ ๒ เป็นผู้ประกอบอกุศลกรรมบถ เมื่อแตกกายภายหลังมรณะ เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ทั้งนี้เพราะเขาได้กระทำความดีอันจะพึงเสวยผลเป็นสุขไว้ในกาลก่อน หรือในกาลภายหลังต่อมา หรือไม่ก็ในเวลาจะตายเขายึดถือสัมมาทิฎฐิเข้าใจเต็มที, ส่วนการที่เขาประกอบอกุศลกรรมบถ ๑๐

ไว้นั้น เขาก็อ่อมจะได้เสวยผลของมัน ในปัจจุบัน หรือในที่ที่เกิด หรือในลำดับต่อ ๆ ไป

บุคคลที่ ๓ เป็นผู้ประกอบกุศลกรรมบถ ๑๐ เมื่อแตกกายภายหลังมรณะ เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ทั้งนี้เพราะเขาได้กระทำความดีอันจะพึงเสวยผลเป็นสุขไว้ในกาลก่อน หรือในกาลภายหลังต่อมา หรือไม่ก็ในเวลาจะตาย เขายึดถือสัมมาทิฏฐิเข้าใจเต็มที่, ส่วนการที่เขาประกอบกุศลกรรมบถ ๑๐ ไฉน เขาก็อ่อมจะได้เสวยผลของมัน ในปัจจุบัน หรือในที่ที่เกิด หรือในลำดับต่อ ๆ ไป

บุคคลที่ ๔ เป็นผู้ประกอบกุศลกรรมบถ ๑๐ เมื่อแตกกายภายหลังมรณะ เข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก ทั้งนี้เพราะเขาได้กระทำความชั่วอันจะพึงเสวยผลเป็นทุกข์ไว้ในกาลก่อน หรือในกาลภายหลังต่อมา หรือไม่ก็ในเวลาจะตาย เขายึดถือมิจฉาทิฏฐิเข้าใจเต็มที่, ส่วนการที่เขาประกอบกุศลกรรมบถ ๑๐ ไฉน เขาก็อ่อมจะได้เสวยผลของมัน ในปัจจุบัน หรือในที่ที่เกิด หรือในลำดับต่อ ๆ ไป

(อ้างถึงในพระเทพเวที: ๒๒๑)

ในพระสูตรนี้ แม้จะกล่าวถึงผลที่จะประสบในชีวิตข้างหน้า แต่ก็เน้นที่การกระทำในปัจจุบัน โดยเฉพาะการกระทำที่มีลักษณะเป็นความประพฤติปฏิบัติอย่างเป็นประจำ เป็นส่วนแห่งการดำเนินชีวิต ชนิดที่จะสร้างสมคุณภาพของจิตใจ ประจักษ์ลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพได้ และเป็นเหตุปัจจัยโดยตรงแก่ผลจำเพาะแต่ละอย่าง สารของพระสูตรยังคงยืนยันหลักการสำคัญที่ว่า การนึกถึงผลกรรมที่จะได้ประสบในชีวิตภพหน้า พึงเป็นไปในลักษณะของความมั่นใจที่อาศัยกรรมคือคุณภาพจิตใจและคุณภาพแห่งความประพฤติที่ตนมีอยู่ในปัจจุบันนี้เอง และการได้รับผลห่างไกลเบื้องหน้านั้น มีลักษณะที่สืบทอดต่อเนื่องอย่างมีความสัมพันธ์กันได้ตามแนวทางแห่งเหตุปัจจัย (พระเทพเวที: ๒๐๓-๒๐๔)

๕. สรุป

จากการพินิจชักมำชมเมืองมาโดยลำดับ ย่อมแสดงให้เห็นกระบวนการรังสรรค์วรรณศิลป์สมัยใหม่ให้มีคุณค่าเป็นวรรณคดี โดยถืออุดมคติเรื่องศิลปะกับชีวิตเพื่อยกระดับจิตใจและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาแก่สังคมเป็นมโนทัศน์หลักในการสร้างงาน

โดยเหตุที่เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นกวีร่วมสมัยที่ถือนวนคดีโบราณเป็นครูอย่างเคารพ ศึกษาวัฒนธรรมและศิลปไทยอย่างลึกซึ้ง ทั้งยังศึกษาพุทธธรรมอย่างแตกฉาน จึงสามารถสร้างสรรค์กวีนิพนธ์สื่อพุทธธรรมได้อย่างประณีตงาม เป็นการเจริญธรรมผ่านการตีความพุทธศิลป์เพื่อสื่อแนวคิดเรื่องความงามอันสมบูรณ์ของจิตกับการประจักษ์แห่งศิลปะอย่างมีเอกภาพและกลมกลืนกัน แม้ว่าศิลปะที่ยกมาพรรณนานั้นอาจจะต่างรูปแบบ ต่างวิธีการ แต่ด้วยคุณลักษณะร่วมของศิลปไทยที่สร้างสถิตอยู่ในพุทธศาสนาสถานแห่งเดียวกัน จึงเอื้อแก่การฉายภาพความงามของสรรพศิลป์ให้เป็นเนื้อเดียวกันได้ด้วยศิลปการประพันธ์อันสะท้อนให้เห็นความเป็นปราชญ์ทางภาษาและผู้สร้างสรรค์ศิลปะของกวี นับว่าเป็นนฤมิตกรรมทางวรรณศิลป์ที่ก็สามารถประมวลแม่บทศิลปะต่างแขนงมารวมกันไว้ในกวีนิพนธ์ ทำให้ตัวบทมีความซับซ้อนและลุ่มลึก แสดงให้เห็นสัมพันธ์ระหว่างจิตรศิลป์กับพุทธธรรมอันเป็นกรอบความคิดและเป็นพื้นฐานในการมองโลกและชีวิต

นอกจากนี้ ยังได้สืบทอดแนวคิดและขนบนิยมในการแต่งบทชมเมืองจากวรรณคดีโบราณ และพัฒนาขนบชมเมืองให้งดงามและสมบูรณ์ยิ่งขึ้นโดยการขยายขอบเป็นโครงเรื่องหลัก รวมทั้งอธิบายความหมายของพุทธธรรมในฐานะเป็นอุดมคติของชีวิต เพื่อพัฒนาจิตของปัจเจกชนและเกื้อกูลสังคมให้สันติสุข ชักม้าชมเมืองจึงมีคุณค่าในฐานะเป็นวรรณคดีคำสอนและเป็นวรรณคดียอพระเกียรติ อันรังสรรค์จากแรงบันดาลใจแห่งศิลปะผสมผสานกับพุทธศรัทธาปรากฏเป็นผลงานอันเป็นธรรมบูชาเพื่อจรโลงพระพุทธรูปในกาลร่วมสมัย

บรรณานุกรม

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๖. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระราชพิธีสิบสองเดือน.

กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. ร้อยคำร้อยความ. ๒๕๕๓. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลดา เรื่องรักซ์ลิขิต. ๒๕๕๗. วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. ๒๕๕๖. วรรณลลิต รวมบทความวิจัยวรรณคดีและคำประพันธ์ไทย. กรุงเทพฯ:

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. ๒๕๓๔. ทศบารมี ในพุทธศาสนาเถรวาท.

พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ราชกุมภราชวิทยาลัย. (พิมพ์ถวายเนื่องในมหามงคล
วโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๓๖ พรรษาสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช-
กุมารี ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๔).

เทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระ. ๒๕๓๒. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

ธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), พระ. (ม.ป.ป.). พจนานุกรมของท่านพุทธทาส. กรุงเทพฯ:

ธรรมสภา. (พิมพ์เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปีพุทธทาส พุทธศักราช ๒๔๔๙ - ๒๕๔๙).

ธรรมปิฎก, พระ. ๒๕๔๖. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพฯ: เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์.

นิดดา หงษ์วิวัฒน์. ๒๕๔๗. รามเกียรติ์กับจิตรกรรมฝาผนังรอบพระระเบียงวัด

พระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพฯ: เพื่อนเด็ก.

นรินทร์เบตร์ (อิน). ๒๕๑๓. โคลงนิราศนรินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. ๒๕๔๕. ชักม้ามเมือง. กรุงเทพฯ: เกี้ยว-เกล้า.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (พิมพ์เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิม

พระชนมพรรษา ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ).

ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๓๙. พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับ

ราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

----. ๒๕๔๖. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ:

นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, บรรณาธิการ. ๒๕๔๖. ศิลปวิชาการ: ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี อนุสรณ์.

ศิลปากร, กรม. ๒๕๒๕. จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

และ พระบรมมหาราชวัง ในการฉลองพระนคร ครบ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕.

กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น จำกัด. (คณะกรรมการอำนวยการ

การปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระบรมมหาราชวัง จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี).

----. วรรณกรรมพระยาตรัง. ๒๕๔๗. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. ๒๕๔๑. หวังสร้างศิลป์นฤมิตร เวิศแพรว การสืบทอดขนบกับ

การสร้างสรรควรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ว. ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๗

- ____ . ๒๕๕๔. พุทธธรรมในวินัยนธ์ไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงาน
วิชาการ และศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล. ๒๕๓๘. จิตรกรรมฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์รอบ
พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย